

Hatvanöt év után – egy ávéhás akció nyomában...

Három, Tisza-közeli Borsod megyei településről: Ároktőről, Tiszabábolnáról és Borsodivánkáról 1951. július végén 28 férfit gyűjtöttek be a Miskolci ÁVH-ra. Többük családját és néhány más családot (78 fő, 24 család) augusztus 2-án, Budapesten, az ÁVH központjában (Sztálin út 60.) aláírt véghatározatokkal Hortobágyra, a

Tisza túlsópartján, a Hajdú-Bihar megyei Árkuson egy évvel korábban létesített kényszermunkatáborba hurcolták. Az ÁVH miskolci osztályán fogvatartott és vállaltott férfiak egy csoportját októberben – szintén az ÁVH központjában aláírt véghatározattal – az ÁVH irányítása alatt működő kistarcsai internálótáborba küldték, másik csoportjuk ügyét pedig az Államügyészséghez továbbították. Utóbbiakat decemberben a Budapesti Megyei Bíróság 1-4 év börtönbüntetésre ítélte. A deportáltak, internáltak és elítéltek ingó és ingatlan vagyonát az újonnan alakult falusi intézmények (tszcs, tanács, párt), azok vezetői és más kedvezményezettek hasznosították, illetve a falvak lakossága széthordta. Az érintettek többsége a Nagy Imre-kormány alatt, 1953. július 26-án megszületett amnesztiarendeletről¹ nyomán nyerte vissza szabadságát. (Az összesen 111 személy, 31 család összefoglaló adatait lásd a *Mellékletben*).

Hatvanöt évvel később, 2016 őszén felkerestük a színhelyeket, kutattuk az egykori szereplők és események nyomát. Ebben segített, hogy a három dél-borsodi falu „megszórásának” történetéről viszonylag sok dokumentáció fennmaradt (Bakos 1999, Varga 2005, Schultz Lászlóné et al. 2006, D1, D2, D3, D4, D5, D6).² Az íráskorok – és egyéb, a korszakról, különösen a rendszerváltozás után született bőséges irodalom – segítségével, a terepbejárások során részben azt kutattuk, hogy mi történt, mi történhetett 65 évvel ezelőtt. De azt is kerestük, hogy a háború utáni radikális társadalmi-gazdasági átalakítások emléke él-e még az ott lakókban, érzékelhetőek-e nyomai az egykori kitelepített családok mai életében, a települések mai képén és mai társadalmában. Átfogóbb megközelítésben: Magyarországon a szovjet megszállás alatt lefolyt társadalmi kísérlet hatásai hogyan értelmezhetőek ma, az azóta több politikai rendszerváltozást is megélt ország e három települése és társadalmi életében.

Az események

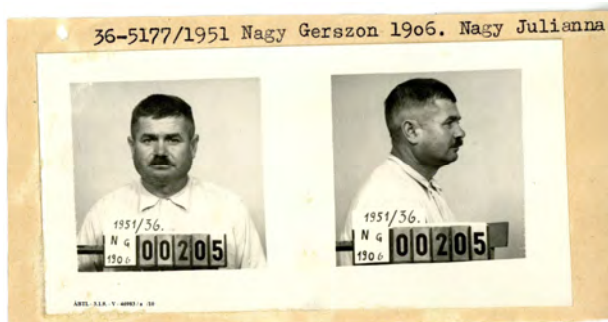
A férfiak elhurcolása

¹ Az 1. 034/1953 (VII. 26.) sz. min. tan. Határozat az internálás intézményének megszüntetéséről. Lásd Saád 2015, 293.

² A dokumentumok rövidítésének feloldását lásd a tanulmány végén, a Hivatkozott forrásoknál.

Korabeli forrásként főként négy állambiztonsági iratot (vizsgálati dossziét) használtunk.³ Ezek tanulmányozása azzal az előnnyel jár, hogy frissen, az események időpontjában születtek, az eseményekről és a szereplőkről részletes (bár sokszor ellentmondásos) információkat tartalmaznak. Az ellentmondások figyelmes tanulmányozásával ugyanakkor kísérletet tehetünk az ávéház szemlélet és módszerek jobb megértésére is. A dokumentumokon is átsüt a korszak eseményeinek kaotikussága, az egy időben, több helyen zajló események sokfélesége, a helyi szereplők számára jórészt átláthatatlan, kiszámíthatatlan jellege. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy kimaradtak belőlük a miskolci ÁVH börtönében, vagy éppen a kistarcsai internálótáborban zajló valóságos események, a tanú- és gyanúsítottai vallomások tényleges (és tetteges) körülményei. Az események mozgatóiról, a dokumentumokban aláírásaikkal, de számunkra „arctalanul”⁴ megjelenő szereplőkről – az ÁVH tisztjeiről – nem tudunk meg semmit. Az események tényleges kronológiai sorrendjéről, valóságos vagy konstruált jellegéről is csak feltevéseink lehetnek. Az adatokat esetenként a „másik oldal”: az internáltak, elítéltek és deportáltak, illetve utódaik jóval az események után készült visszaemlékezéseivel, a velük készített interjú-mozaikokkal szembesíthetjük, még ha az emlékezetet – megbízhatóságának esetlegességei miatt – sem tarthatjuk perdöntőnek. Végül, arról sem hallgathatunk, hogy az események rekonstruálását helyenként a kutató sejtései és megérzései irányítják.

Az államvédelmi dokumentáció (időrendben) **1951. július 29-én** kezdődik. Legalábbis ez a dátum szerepel azokon a határozatokon, amelyeket az Államvédelmi Hatóság Miskolci Osztályán *Szabó Márton* államvédelmi százados, osztályvezető írt alá 12 ároktói (D1, 4-16), illetve 3 tiszabábolnai (D3, 15-17) férfi előállításáról és náluk házkutatás elrendeléséről. Valószínű, hogy a Borsodivánkáról elhurcolt 10 férfit két nappal előbb „állították elő” – erről később még lesz szó. Azt, hogy ekkor és ennyien és a dokumentumokban megnevezettek, és csak ezekből a falvakból, és azonos ügyben kerültek-e a miskolci ÁVH-ra, több dolog kétségessé teszi.

Hogyan kitélepítéséről ugyanakkor már javaslat, róla pedig „környezettanulmány” készült a miskolci ÁVH-n.

Hasonlóképpen hiányzik az ároktói elhurcoltak listájáról *Mádai Ferenc* korábbi jegyző neve, aki ekkor már tanácsbíró volt. A családja kitelepítéséről szóló július 31-i dátumozású javaslat viszont jelzi, hogy „*jelenleg tszcs. elleni izgatásért őrizetbe van véve.*” (D3, 3-5). Neve ugyanakkor nem szerepel a miskolci ÁVH-ról a kistarcsai internálótáborba szállított

Hogyan „az ügy” nem 12 ároktói férfit érintett, arról maguk a további dokumentumok is tanúskodnak. A decemberi bírósági ítélet másodrendű vádlottja, a leghosszabb börtönbüntetésre (4 évre) ítélt *Nagy Gerzson* (1906) például nincs a 12 megnevezett között, és más időpontban történt letartóztatásáról sincs adat a dokumentációban. Két nappal később

³ Ezúton is köszönöm Kis-Kapin Róbert levéltáros segítségét. A D1-nek jelzett dossziében főként az ároktói eseményekről, illetve az onnan börtönbe hurcolt férfiakról találunk információt, Kistacsára történő internálásukig. A D2 jelűben 11 (ároktói és borsodivánkai) férfi bírósági ítéletét és a Kistarcsán maradtakkal kapcsolatos dokumentumokat találjuk. A D3 jelű dosszié főként a három, Tiszabábolnárról elhurcolt férfiról őrizetelési dokumentumokat. A D4 jelűben főként a Borsodivánkáról elhurcolt családfőkről készült dokumentumok szerepelnek. A továbbiakban a dossziék megjelölése mellett az iratszámokat tüntetjük fel hivatkozásként.

⁴ Szó szerinti értelemben is arctalanok ezek a szereplők, míg a másik oldal, az eljárások során meghurcolt férfiak jó részéről börtönfotókat is elhelyeztek az aktákban, életeseményeiket és a kihallgatások során elhangzott szavaikat – ki tudja, mennyire hűen – megörökítették.

rabok, de a bíróság elé állítottak között sem. A mai visszaemlékezők az egykori jegyzőt is a „nagy lefogás” áldozatai között tartják számon. „*Délután kijöttek az ávosok, összeszedtek tízen valahány embert itten.*” – mesélte az egyik összefogott akkor már a családtól különülő fia, a 2016-ban 90 éves *Szeli Ferenc* (I7). A nevek firtatására megnevezi Máдай jegyzőt is. Egy borsodivánkai letartóztatott fia, a 13 évesen nagyanyjával, édesanyjával és három testvérével az árkusi táborba hurcolt *Hajas Lajos*, 65 évvel később még arra is visszaemlékezett, hogy a jegyzőt „*Elítélték. Két évet kapott. Ők építették a miskolci Egyetemvárost.*” (I3). Míg Máдай nem szerepel az elfogottak listáján, és későbbi információ sincs róla, a borsodivánkai dossziéba olyan személyről is bekerült környezettanulmány, aki sem a lefogásban, sem a kitelepítésben nem volt érintett (D4, 98-99).

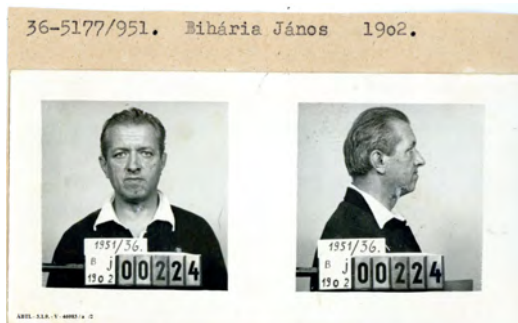
Hogy talán nem is minden, „az ügyben” érintett férfit ugyanakkor vittek el, arról viszont éppen Nagy Gerzson augusztus 6-i vallomásából értesülhetünk: „*korán reggel kerékpáron megjelent lakásomon Szeli Kálmán, és megkérdezte, hogy hívtattak-e a rendőrségre, mert ő már éjszaka is ott volt, és most megint kell mennie. Majd még azt is mondotta, hogy vejét, Fekete Gézát elvitték...*” (D1, 89-90). Vagyis: a vőt már előbb „elvitték”.

A borsodivánkai családfők elhurcolásának pontos időpontját a hivatalos dokumentumok nem őrizték meg. *Hajas Bertalan*, az események idején 19 éves fiatalember (az említett Lajos bátyja) 2003-ban így írt erről: „*1951 elejére befejeződött Borsodivánkán a Termelőszövetkezet megszervezése. Az egész lakosság belement egy II. típusú társulási szövetkezetbe. Egy pár kulák család kivételével, melyet az akkori politika már kitiltott, köztük a mi családunk is. Mi ezt a helyzetet tudomásul vettük, ellene nem szóltunk. Aztán jött a törvényes alakulás ideje, 1951. Es mi történt? A központi kommunista vezetés előállt azzal a nyílt és diktatórikus megnyilvánulásával, hogy ez a fajta szövetkezet nem felel meg a korszerű szocialista mezőgazdaságnak, és rögtön alakuljanak át III. típusú kolhoz szövetkezeti formává. A baj ekkor kezdődött. A lakosság nagyobbik gazdarétege felháborodott, becsapottnak érezte magát, és minden lelkiismeretével tiltakozott a diktátum miatt. Ezért spontán tüntetés szerveződött a Tanácsháza előtt. Követelték a diktátum visszavonását, és a régi szövetkezeti társulás visszaállítását. A kommunista hatóság nem válaszolt, és csendben maradt. Aztán a falu maradt csendben! Kivezényeltek egy század ÁVH-s katonát a faluba, és azok szuronyos puskát előre szegezve, szakaszokra osztva, mozgalmi dalokat énekelve, utcáról-utcára masíroztak egész nap. Mi már akkor tudtuk, hogy itt a vég. Másnap, 1951. július 27-én este úgy 7-8 óra tájban az utolsó fuvar búzát pakoltuk befelé az asztagba. Az édesapám fent a kazalon, én pedig adtam felfelé a kévéket. Amikor megjelent a portán négy fegyveres ávos katona és egy civil. Lehívták az apámat, megkérdezték, hogy ő-e Hajas Bertalan. Aztán közölték, hogy mi a jövetelük oka. Kihallgatásra bekísérték a Tanácsházára. Az apám kérte, hogy hagy mosakodjon meg, és hogy átöltözhessen. Nem akart izzadtnak, piszkosan, rossz lábbeliben elmenni, és el akart köszönni a családtól. A civil azt mondta, ezzel ne húzza az időt, úgyis 1-2 óra múlva visszajön. (Az apánkat 1953. augusztus végén láttuk újra.) Megtudtuk, hogy rajta kívül még 7 embert tartóztattak le, és még aznap éjjel elvitték*

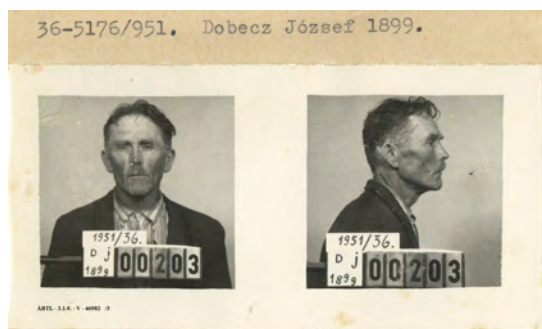
őket Miskolcra.” (D6) Az édesapa egy, Kistarcsán, az internálótáborban, 1952. október 10-én írt kéziratos önéletrajza is a július 27-i letartóztatási dátumot őrzi (D4, 208).

Hogy talán nem is csak nem egy időpontban, de nem is egy ügyben (és talán nemcsak a kései kutató látókörébe került) személyek tartózkodtak az ÁVH miskolci osztályán a jelzett időben a három faluból, azt a július 29-i letartóztatottak csoportjában is szereplő *Bihari Jánosra* (1902) vonatkozó dokumentumok is sejtetik.

A nevével és aláírásával meg nem jelölt „Államügyész” (!) ugyanis – egy jegyzőkönyv tanúsága szerint – az ÁVH miskolci osztályán (!) 1951. augusztus 14-én tanúként hallgatta ki a „más ügyben az ÁVH őrizetében lévő”, ugyancsak ároktői lakos Bihari János római katolikus papot (D1, 60). Hogy mi lehetett az a „más ügy”, azt csak sejtethetjük Szabó áv. százados október 1-én, az Államvédelmi Hatóság budapesti központjába írt jelentése alapján. Ebben – többek között – jelzi,

hogy „*Bihari János pap ügyében kihallgatott tanúk, akik a Mádai tanácsitkár ügyében* (saját kiemelésem – NM) *szerepeltek, nem tettek terhelő vallomást, így ennek következtében nevezettet sem lehet bíróság elé állítani, hanem csak internálni.*” (D1, 200). Hogy mi lehetett Mádai „ügye”, arról éppen Bihari internálási véghatározata alapján lehetnek sejtéseink. „*Nevezett az Ároktőn lezajlott tagosítás ellenes tüntetés egyik előidézője volt. Részt vett Vassné kocsmahelyiségében egy tagosítás ellenes megbeszélésen, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt.*” – fogalmaz Bihariról az ÁVH budapesti központjában, *Juhász László* áv. ezredes aláírásával kiadott októberi véghatározat (D1, 215). Ha a Vassné kocsmahelyiségében zajló eseményekre keresünk a dokumentumokban, kitűnik, hogy Mádai is ott volt a – nyilván ügynök által – lefigyelt beszélgetésen. A korabeli „osztályellenség” (a pap és a jegyző, azaz a „klerikális” és a „horthysta” reakció) jellegzetes tömörülése akár egy „másik ügy”, valamiféle összeesküvés formálódását is valószínűsíti.

Mielőtt rátérnénk arra, hogy mi volt maga „az ügy”, aminek kapcsán a látókörünkbe került 31 család sorsa eldőlt, nézzük meg, hogy a dokumentumokban milyen más „ügyekről” esik még említés. A tiszabábolnai *Dobetz (Dobecz?) József* (1899) 1951-es internálási véghatározatában például ez szerepel: „*Nevezett a tiszabábolnai r.k. papnak eltávolítása után történt megmozdulás felbujtója. Jelen volt a*

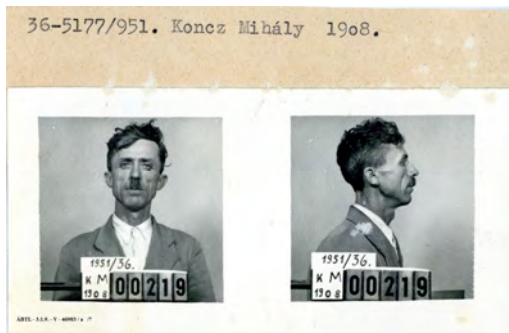
tiszabábolnai tanácsház előtt lezajlott tagosítás ellenes tüntetésen, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt.” (D3, 51) Vagyis, a falu katolikus papjának „eltávolítása” után is volt „ügy”, akkor is megmozdultak az emberek

Földijéről, *Lakatos Pál* (1894) „volt vitéz, kulák foglalkozású” személyről viszont az szerepel internálási véghatározatában, hogy „*Nevezett a felszabadulás előtt, mint községi eskütt jelen volt a csendőrség házban* (sic) *üldözött baloldali személyek megverésénél. Részese volt a tiszabábolnai TSZCS ellenes tüntetés előkészítésében, ezért államvédelmi szempontból internálása indokolt.*” (D3, 53) Egy „üldözött baloldali személy” megverésénél biztosan jelen volt Lakatos Pál, hiszen *Varga János* (1902, MDP-tag, 6 elemis, szociális származása: agrárproletár) tiszabábolnai tanácselnök, 1951. augusztus 3-án tanúként vallotta, hogy 1939-ben őt (Vargát) csendőrök megverték és még bíróság elé is került egy megjegyzése miatt. Ő ugyan főként Dobetz József mesterkedéseinek tulajdonította

meghurcoltatását, ám vallotta azt is, hogy esküdként, Lakatos Pál is szemtanúja volt az eseménynek. Tehát még háború előtti „ügy” is volt: baloldali személyek üldözése.

A borsodivánkai letartóztatottak iratanyagában is gyakran előkerülnek „régi ügyek”: a valamikor csendőr-foglalkozás, levanteoktatói tevékenység mellett például első világháborús cselekedetek (illetve az azok révén szerzett vitézi cím és telek birtoklásának vétke). A gazdálkodók büne pedig gyakran az volt, hogy „cselédet” tartottak, akikkel kegyetlenül bántak, például „istállóban háltatták”, éhezették, megverték őket. És mindenekfelett: „jobboldali beállítottságúak” voltak, és klerikális befolyás alatt álltak.

Az eseményekben a közös nevező mindenestre a tévészék szervezésének aktuális szakasza (a földek betagosítása) miatt a falvakban kitört lázongás volt – amiről az akkor fiatalember Hajas Bertalan is írt 2003-as visszaemlékezésében. A borsodivánkai, Tanácsháza előtti „spontán tüntetés” mellett Ároktőn is „összeszedült a nép” – ahogy arra Szeli Ferenc 2016-ban emlékezett. Vagy, ahogy az ároktői gátör, *Koncz Mihály* (1908) akkor, egy reggeli telefonbeszélgetésben kitérte a tiszabábolnai kollégájával: „*már ott is nyavalyognak? Mert nálunk is lázadoznak ellene.*” (D1, 115-117) (Az érdeklődés három éves internálást hozott a gátör részére.) Az persze, megint más kérdés, hogy ezeken az eseményeken a megtorlásokban érintettek közül néhányan valószínűleg nem voltak jelen – a vallomások sem szólnak erről, a visszaemlékezők sem tudnak róla.

Ároktő, az egykori gátörház 2016-ban.
A jelenlegi gátör melléképületként használja.

A lázongás azonban nemcsak erre a három falura terjedt ki. Ezt nemcsak az eseményekre egyáltalán emlékező öregek tudják így ma a falvakban, de a vizsgálati dossziékból is előkerülnek árulkodó iratok. Július 31-i dátumozással a Tiszabábolna és Ároktő közé eső Tiszadorogmáról, illetve az ott zajló „*tagosítással kapcsolatos eseményekről*” is készült jelentés (D3, 7-8). *Balázs Tibor* av. törzsőrmester részletesen beszámol a hangoskodásokról, a faluban terjedő rémhírekről, a „földművelésiügyi minisztériumba” felutazó panasztevőkről, a diósgyőri vasgyárból kivonuló népnevelő elvtársakról, a felbolydult községről. A falura mégsem csapott le az ÁVH. Lakatos Pál unokája, a Hortobágyon, „árkusi” kisgyerekként született Lakatos Elek így mesélt erről 2016-ban: „*Dorogmáról például senkit nem vittek el. Az akkori tanácselnök (...) elmesélte, hogy ő kiállt, és azt mondta, hogy itt vagyok én, vigyetek engemet. Komolyan. De tényleg így volt... (...) Mert ő nem mondta, hogy ezt, meg azt, meg amazt kell elvinni. (...) Nem, nem mertek hozzányúlni.*” (I5). Hogy a dorogmai tanácselnök karakánságának köszönhető-e, vagy már amúgy is összejött az „elvárt kvóta” a másik három faluból, azt ma már nem lehet tudni. Azt azonban az „ügyek” sokfélesége is jelzi, hogy a megtorlások a három faluban nem feltétlenül azokat sújtották, akik a megmozdulások legfőbb szereplői voltak.

A családok deportálása Hortobágyra

Az események mindenesetre gyorsan zajlottak. A fent idézett, július 31-ére dátumozott kitelepítési javaslat is gyors ütemet diktált. „A kitelepítést augusztus 1-ről 2-re virradó éjszaka javasoljuk végrehajtani, oly módon, hogy mindhárom községben, egy időben valamennyi helyen az akció hajnali fél 2-kor kezdődjön. A kitelepítést a miskolci osztály operatív beosztottai és a miskolci karhatalmi zlj. bevonásával javasoljuk végrehajtani. Egy-egy családhoz egy operatív beosztott és 3 karhatalmi bajtárs menne ki. A kitelepítés ideje alatt a községben államvédelmi és rendőr járőrök teljesítenének szolgálatot. A bajtársak részére az eligazítást a miskolci osztályon, augusztus 1-én este javasoljuk megtartani, ahonnan gépkocsival kiindulnak a kitelepítés színhelyére, úgy hogy oda legkésőbb 1 óráig megérkezzenek. A kitelepítéshez 24 tehergépkocsit állítanánk be, vagyis családonként egyet-egyét. A betelepítést a hortobágyi állami gazdaságba javasoljuk végrehajtani. A fenti javaslatot a Megye pártbizottsággal való átbeszélés alapján készítettük el.” – fogalmazott a két ávéhás tiszt (Szabó Márton áv. százados és Lendvai Andor áv. főhadnagy) által jegyzett javaslat (D3, 5). A kitelepítési véghatározatok is gyorsan megszülettek: a fennmaradt 13 ároktői, 8 borsodivánkai és 3 tiszabábolnai dokumentumon augusztus 1-i dátum szerepel (D1, 67-79; D3, 48, 50, 52; D4, 152-159), és az események a javaslatnak megfelelően lezajlottak.

Hajas Bertalan így emlékezett: „1951. augusztus 2-ra virradó éjjel 2 óra tájban óriási ajtóverésre, dörömbölésre ébredtünk: - Kinyitni, Államvédelmi Hatóság! Úgy emlékszem, a nagymama nyitott ajtót, és akkor bejött egy igen fiatal civil ruhás és egy szuronyos ávós. Elemlámpával világítottak és követelték, hogy gyűjtsünk lámpát. Amikor ez megtörtént, a civil elővett egy papírt, mely a kitelepítési véghatározat volt, és kezdte felolvasni. Abban belefoglaltatott, hogy miért és hová akarnak kitelepíteni. Az is benne volt, hogy kapunk egy teherautót, és két óra áll rendelkezésre a pakolásra. A teherautó teherbírásáig terjedően minden ingóságot felpakolhatunk. Közben beállt a gépkocsi az udvarra, és hozzáfogtunk volna pakolni. Ekkor kezdődött a kálvária. A nagy ijedségben, reszketésben először is élelmet akartunk felpakolni. A nagyszobában volt kb. 3 q kristálycukor zsákokban, gondoltam, azt mind kiviszem. De csalódtam, ahogy magamhoz öleltem a zsákot, az ajtónál az ávós beleszúrta a szuronyt és széthasította Azt kiabálta; - Te bűdös kulák, felhalmoztátok a nép elől! De nem volt idő a hülyének megmagyarázni, hogy nem vettük, hanem a cukorgyár adta a néha már kibírhatatlan termelési kvóták kieroőszakolásából kifolyólag. De teljesíteni kellett, mert ellenkező esetben becsukhatták, perbe foghatták. Aztán próbáltam lisztet, melyből több zsákkal volt otthon, de azt sem engedték. Egy 25 literes zsíros bödönt próbáltam felrakni a gépkocsira Az ávós azt is kilökte a kezemből, és így ott hempergett az udvaron. A nagymama kb. 100 tojást hozott elő a kamrából, az ávós azonban elkapta tőle a tojástartó dobozt, és a tornác oszlophoz vágta. Az édesanyám kezdte kihordani az ágyneműket, a gyönyörű dunnákat, párnákat az első szobából. Az ávós abba is beleszúrta a szuronyát, így a nagyszoba tele lett tollal és kristálycukorral. Aztán mégiscsak kieroőszakolt édesanyám két dunnát, két párnát és vagy négy lepedőt. Kivettem a szekrényből a téli nagykabátomat és egy új öltönyömet. Az ávós kivette a kezemből az öltönyt, és visszadobta, a nagykabátot engedte. Az édesanyámnak mégis sikerült feltenni két nagy oldal parasztszalonnát, amelynek nagy hasznát vettük később. Azután sem értettük, hogy miért csinálták ezt velünk? Talán valakik ránk uszították ezeket az állatokat, vagy ilyen szadista természetű emberutánzatok voltak? Nem tudom. Azért elgondolkoztató, mert volt olyan család, ahol az ávósok segítettek pakolni. Volt olyan család, amelyik még a kotlóstyúkot is elhozta a kiscsirkével együtt. Utolsó cselekedetem az volt, hogy még bementem az istállóba az ávós kíséretében, és megittam a két lovat, teleraktam a rácsukat takarmánnyal, megsimogattam őket, megveregettem a nyakukat. Majd kijöttem közülük, de nem ettek, csak néztek. Ekkor láttam őket utoljára. Aztán a gépkocsi elindult velünk.” (D6)

Persze, apró változások azért történtek a tervekhez képest. Kitelepítési véghatározat ugyan született az ároktői „Nagy Gyuláné és családja volt ht. őrmester” részére, ám Nagy Gyula (1912) napszamos, továbbszolgáló „horthysta őrmester” hét hónapos állapotos feleségét mégsem deportálták. A házaspár – és az időközben megszületett és két évessé cseperedett kisfiuk – 1953 szeptemberében találkozhatott újra. A férj akkor szabadult Kistarcsáról. Szeli Ferenc órá is emlékezett: „Nagy Gyula, kommunista, de mindegy, őrmester volt, továbbszolgáló volt, azt az ilyet összeszedték.” Még az is rémlett neki, hogy Nagy Gyulának cséplőgépe is volt (I7).

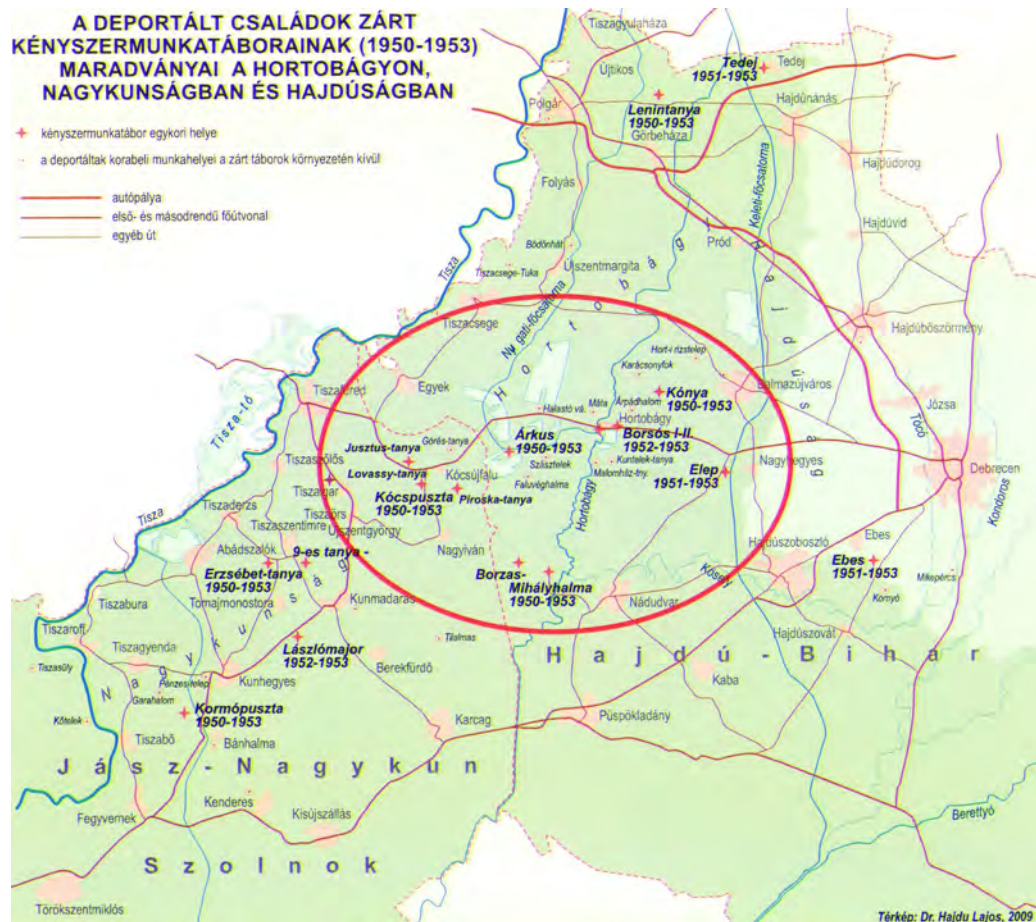
A véghatározatban szereplő „ifj. Varga Ferenc és családja kulákok” sem találjuk a táborlistákban, ellenben – ezek szerint véghatározat nélkül – Árkusra került id. Varga Lajos (1874) földműves és felesége (1892) háztartásbeli, valamint felnőtt fiuk: ifj. Lajos (1911) földműves. Az édesapa ott is halt meg, 1952. május 13-án (Varga 2005, 90). Névcsere volt? Az ávéhások lekenyerezése? A hortobágyi deportáltak emlékezetében mindkét esetre élnek példák. Még az is lehet, hogy ifj. Varga Ferencet nem találták, és helyette a szüleit és testvérét vitték. Hajas Lajos 2016-ban úgy emlékezett, hogy az idősebb Varga Lajosnak volt egy Ferenc nevű fia is (I3).

1951. augusztus 2-án tehát, teherautókon megérkezett a három településről kitelepített 24 család (78 személy) Hortobágyra, az árkusi táborba. Ottani sorsukat – amint a korábban és későbbben érkezett rabokét is – több visszaemlékező is megírta (Bakos 1999, 443-463; Varga 2005, 89-90; Schultz et al. 2006). Köztük Szeli Ferenc 14 évesen elhurcolt kislánya, verses visszaemlékezésben, 1989-ben (D5) és a már említett, 19 évesen elhurcolt borsodivánkai Hajas Bertalan, 2003-ban (D6). A tábori történések rekonstruálására így jelen tanulmányunk nem tér ki. A történet megértéséhez azonban elkerülhetetlen néhány információ felidézése a hortobágyi zárt kényszermunka-táborok létrejöttéről és működéséről.

A 12, önálló rendőrőrs által őrzött munkatábor az 1950. június 23-i első, és legnagyobb ávéhás akció alapozta meg, amikor a fent leírt deportálási forgatókönyv szerint, a déli és nyugati határsáv több tucat településén több száz családot, összesen 2446 személyt marhavagonokban elhurcoltak otthonukból. Hortobágy és Nagykovács állami gazdaságainak telepein ekkor jött létre az első hét zárt kényszermunkatábor: *Árkus, Borzas-Mihályhalma, Kócs, Kónya, Kormó, Polgár – Lenin-tanya és Tiszaszentimre (Pusztakilences, Erzsébet-tanya)*. 1952 végére *Borsós I-II, Ebes, Elep, Lászlómajor és Tedej* táboraival egészült ki a rabgazdaságok rendszere (a táborok leírásáról bővebben lásd Saád 2015, 39-93; 236-251). Az első nagy akciót 1953 áprilisáig kb. 45 kisebb-nagyobb akció követte, de – mint esetünkben is látni fogjuk – egyedi döntésekkel is kerülhettek – főként börtönből „szabaduló” személyek – a rabtáborokba. Mint ahogy a táborokból is „elinternálhattak”, azaz internálótáborba küldhettek személyeket, netán munkaszolgálatra vittek el fiatalokat, vagy éppen bíróság elé állítottak és börtönbe küldtek onnan embereket. A három borsodi faluéhoz hasonló „kombinált” akciókra (a férfiak internálása, a családok deportálása Hortobágyra) is többször sor került. Összességében 1950-1953 között nagyjából 2300-2500 család, 8500 körüli személy fordult meg a rabtáborokban.

A három borsodi faluból az árkusi táborba került családok sorsát – csakúgy, mint a július végén letartóztatott családfőket – egy történelmi esemény döntötte el: Sztálin halála. A már említett 1953. július 26-i amnesztiarendelet nyomán, október végéig visszanyerték szabadságukat. Sok minden megváltozott közben a táborba került családok életében. Csak a számszerűsíthető történéseket említve: hét idős ember meghalt – köztük a korábban már említett id. Varga Lajos, vagy Nagy Gerzson 85 éves édesanyja. Utóbbi már a táborba érkezés

éjszakáján meghalt. Egy Borsodivánkáról elhurcolt házaspár korábban szabadult,⁵ 11 kisgyereket még 1951 őszen, egyet pedig 1953 tavaszán hazaszállítottak, ketten a táborban jöttek világra, néhány férfi pedig, börtönbüntetése letöltése után még családja után ment Árkusra.

A térkép a szigorúan vett hortobágyi területre eső táborokat jelzi a körön belül. (Dr. Hajdu Lajos munkája)

A miskolci ÁVH-ra került családfelek további sorsa

Az ÁVH miskolci osztályára elhurcolt férfiak történetét követve, a dokumentumok szerint, Ároktön **július 31-én** elkezdődtek a tanú- és gyanúsított kihallgatások, amelyek aztán szeptember végéig tartottak (D1, 48-64). Borsodivánkán 1951. július 29-szeptember 14. között zajlottak a kihallgatások (D4, 106-131) Tiszabábolnán gyorsabban végeztek: augusztus 2. és 4-e között (D3, 27-33). A letartóztatottakról környezettanulmányok is készültek. A kikérdezések, az adatok gyűjtése azonban meglehetősen szerteágazó témákra terjedtek ki (lásd

⁵ Mirth Rezső és felesége (ugyan elírt névvel), mint „az ügyel kapcsolatban újonnan felmerült személyek” szerepelnek a miskolci ÁVH 1951. július 31-i kitelepítési javaslatában. „Schmiedt Rezső B. listás mérnök, volt tart. katonatisztet és feleségét javasoljuk kitelepíteni, kik jelenleg nincsenek őrizetben. Schmiedt foglalkozás nélküli és jobboldali magatartást tanúsít. Felesége a község egyik tanítónője, klerikális beállítottságú, a tanulókat ilyen szellemen igyekszik befolyásolni.” (D3, 3-5). A valamikori rabok által összeállított táborlistákon (Bakos 1999, 443-463; Varga 2005, 89-90) ők nem szerepelnek. A tanítónő feleség egykori tanítványa, később maga is táborlakó Hajas Lajos azonban, 2016-ban emlékezett arra, hogy a tábori iskolában volt ivánkai tanítónője (Mirth Rezsőné) is tanította. Ő mesélte el, hogy a tanítónőt a táborból az ottani falusi iskolába helyezték, mert a férj „a földtan-mérésnél volt, Debrecenben volt neki kollegája, meg tanárjai, azt ő, hogy oda lett kitelepítve, felvették a kapcsolatot vele, oszt őt ki is vették.” (I3) Az egykori kisdíák úgy tudja, hogy a férj tervezte az Árkuson ekkoriban létesített halastavat, és ezért – még az ötvenes években – Kossuth-díjat is kapott.

a korábban az „ügyekről” írtakat). Az ÁVH Budapesti központjából Juhász áv. ezredes már **augusztus 4-én** 19 óra 23. perckor táviratban (távmondásban) kérte a miskolci osztálytól az *„Ároktő, Tiszabábolna, Borsodivánka községekben történt tömegmegmozdulásokkal kapcsolatos jegyzőkönyvek futárpostával történő felterjesztését”,* ám még sok idő eltelt addig, míg a történet papíron is összeállt.

Augusztus 6-án Kerecsi László áv. főhadnagy⁶ Miskolcon részletes vizsgálati tervet dolgozott ki az „ároktői tüntetéssel” kapcsolatban, amely már-már a tényállás megállapítását is tartalmazta (D1, 87-88). (A vizsgálati „tervet” lásd keretes írásunkban.)

Vizsgálati terv. Miskolc, 1951. augusztus 6-án. Tárgy: Ároktői tüntetés.

Ároktő községben 1951. július 8. óta, amióta a község lakói előtt köztudomásúvá vált, hogy a községben általános tagosítás lesz, a hangulat erősen TSZCS. és tagosítás ellenessé vált. Ároktő község lakói túlnyomó részben a tavasz folyamán I. típusú TSZCS lépett be, így TSZ községnek lett nyilvánítva, és ezért került sor az általános tagosításra.

Ároktőn július 14-én kb. 200 főnyi tömeg gyűlt össze, akik tiltakoztak a tagosítás ellen, és követelték, hogy adják vissza a TSZCS-be való belépési nyilatkozataikat. Ezt követően a község hangulata zajos volt, azonban már úgy látszott, hogy a lakosság lecsöndesedik, de ez nem következett be, mert amikor július 24-én a tagosító brigád a községbe megérkezett, forrósodott a hangulat, és este, amikor a tagosító brigád az 5 I. típusú TSZCS elnökkel megkezdte a tárgyalást, ellenforradalmi tüntetéssé fajult. 25-én 26-án este a Tanácsház előtt kb. 2-300 főnyi tömeg gyűlt össze, akik fenyegető magatartást tanúsítottak, a kormány intézkedéseit becsmérelték, ellenforradalmi kijelentéseket tettek. A község vezetőit fenyegették, követelték a belépési nyilatkozat visszaadását és a tagosítás beszüntetését.

A tüntetés főszervezői Nagy Gerzson és Szeli Kálmán kulákok voltak, és közben beférkőztek a I. típusú TSZCS-be és ott elnökök lettek. Nevezettek nem írták alá az általános tagosítást, hanem azt azonnal közölték a csoporttagokkal, és a csoport tagjai tüntetni kezdtek.

Helyszíni vizsgálat során megállapítást nyert, hogy Nagy Gerzson kulák, volt TSZCS elnök már az aratás megkezdése előtt izgatott a tagosítás ellen. Nevezettek július hó 11-én összehívták a csoport tagjait, és a tagosítás ellen jegyzőkönyvet vettek fel. Szeli Kálmán és Nagy Gerzson küldöttséget szerveztek az F.M.-be, hogy a tagosítást megszüntessék. Az útiköltségre 3 frt.ot szedtek össze fejenként a tagságtól. A küldöttség elutazását a rendőrség akadályozta meg.

Az ellenforradalmi tüntetés megszervezésében szerepet játszott Bihari János rk. plébános is, aki folyamatosan a TSZCS ellen hangolta a község lakosságát. Segített az izgatásban Szeli Ferenc kulák is, aki a múltban leventeoktató és MÉP tag volt. A tüntetés megszervezésében és az izgatásban elől jártak még Kiss Gyula szélső jobboldali magatartású, Nagy Gyula ht. számvívó őrmester, Cs. Nagy Lajos volt cső. főtörm. Mihály Dániel 125 holdas kulák, Bálint Mátyás 50 holdas bérlő kulák, kizárt SZDP tag, Kovács Lajos volt cső. szkv, Joó Mihály, akinek bátyja cső. alhdgy. volt.

A fentnevezettek bűnösségének bizonyítására tanúként hallgattunk kb. 15 főt, a további tanúkihallgatásokat nevezettek vallomásaik után foganatosítottuk, mert egy ilyen hatalmas tüntetésben nem lehet minden személyre megfelelő tanúkat megtalálni, csak akkor, ha kihallgatásuk során őszintén fognak vallani, és megjelölik azokat a személyeket, akiket izgattak, vagy lázítottak az ellenforradalmi tüntetésre. A meglévő kihallgatások, illetve tanúvallomások elegendők ahhoz, hogy leleplezzék őket és beismertető vallomást tegyenek.

⁶ Kerecsi László (Hajdúszoboszló, 1926) személyéről sok mindent tudunk Bálint Lászlónak a szegedi és Csongrád megyei államvédelmi tisztek pályafutását feldolgozó kislexikonjából (a fiatal főhadnagy 1951 decemberében az ÁVH Csongrád megyei Osztálya vizsgálati alosztályának vezetője lett). A munkácsaládból származó fiatalember bajtársai többségéhez képest magas műveltséggel rendelkezett (négy polgárit, majd kereskedelmi középiskolát is végzett), mielőtt 1946-ban belépett a rendőrséghez. Az új ismeretek szerzése iránti nyitottság további pályafutását is jellemezte. Még ebben az évben elvégzett egy politikai tanfolyamot, és belépett az MKP-ba. Az ÁVH (és elődjei: a PRO és az ÁVO) területileg különböző helyein szolgált, 1948-ban hathetes pártiskolát, majd egy vizsgálói iskolát is elvégzett. 1950-ben, Debrecenben kinevezték vizsgálati alosztályvezetőnek. (Valószínűleg innen rendelték ki időlegesen a borsodi három faluban történtek kivizsgálásának /megkonstruálásának/ megsegítésére.) A szócikk 1983-as, rendőr alezredesként történt nyugdíjba vonulásáig követi pályáját (Bálint 2014, 120-121).

A vizsgálatot a következő szempontok szerint kívánom lefolytatni:

a/ megállapítani és konkrétizálni, hogy a tüntetés hogyan jött létre, milyen szerepet játszottak abban az őrizetbe vett személyek.

b/ Megállapítani és felderíteni, hogy kik bujtották fel a tömeget, és milyen aknamunkával állították szembe a dolgozó parasztokat a kormánnyal.

c/ Felderíteni, hogy az osztályellenség milyen módszereket alkalmaz a falusi osztályharcban.

d/ Az őrizetbe vett személyek bűnösségét megállapítani és bebizonyítani.

A lefolytatott vizsgálaton keresztül hű képet kell kapni arról, hogyan dolgozik az ellenség, hogyan állítja szembe a dolgozó parasztokat a törvény intézkedéseivel szemben, hogyan szervezi az osztályellenség a hadállásait Pártunk, Kormányunk ellen.

Kerecsi László áv.fhdgy

A fiatal, politikailag képzett főhadnagy a tanú- és gyanúsítottai vallomásokból, az eseményekre vonatkozó fontosabb adatok összefoglalása mellett az esettel össze nem függő információkat is kreatívan beépítette a „vizsgálati tervbe”. Tény, hogy az öt ároktói tsz-elnök közül kettő: Nagy Gerzson és Szeli Kálmán – a tagság véleményére hivatkozva – nem írta alá a tagosításba beleegyező nyilatkozatot. Tény, hogy tervezték az ügyben egy delegáció felutazását a minisztériumba (talán éppen a már említett tiszadorogmai példán is felbuzdulva). De abban már valószínűleg politikai iskolázottsága segítette a fiatal tisztet, hogy az eset kapcsán elfogott férfiakat markáns „osztályellenségként” beazonosítsa, és „az ügyben” játszott szerepüket pontosan kijelölje. Így a megmozdulásokon feltehetőleg jelen sem lévő, „más ügyben” lefogott katolikus papot („a klerikális reakciót”), a volt levanteoktató kulákot, a csendőrt (vagy akinek a bátyja csendőr volt), a volt „horthysta” továbbszolgáló tisztet, a volt SzDP-tagot, és az ÁVH-ra begyűjtöttek között a (korábban) legmódosabb gazdát (*Mihály Dánielről* lásd később). Ezzel valószínűleg a „kihallgatások” fő irányát is kijelölte.

Még a gyűléseken több tanú szerint is hangoskodó *Kiss Gyulát* (1911) is sikerült „szélső jobboldali magatartásúként” azonosítani, holott ő az új rendszer kedvezményezettje volt. Annak idején 6 hold juttatott földet is kapott, az MKP-ba is belépett – mint azt a róla készült környezettanulmány megállapította (D1, 168). De minden hiába, „*Elkulákosodott, és a népi demokrácia*

ellen fordult.” – állapította meg a környezettanulmány aláírója, *Papp Béla* áv. törzsőrmester. Vagy, ahogy Szeli Ferenc 2016-ban felidézte: „*Kiss Gyula bátyám kommunista nagyvezér volt itten a községben, mégis ellene lett.*” (I7) Már mint annak, hogy a neki 1945-ben juttatott 6 hold földet beadja a közösbe. Mindez aztán elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy hamarosan bíróság elé állítsák, és 2 éves börtönbüntetésre ítéljék, „*demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás bűntette miatt*” (D2, 340). Családját: feleségét és 13 éves fiát viszont április 2-án nem hurcolták el Árkusra. Talán mert a „vizsgálati terv” még nem született meg?

És azt is felismerte a politikailag képzett fiatal tiszt, Kerecsi László, hogy az egyszerű falusi eseményeknél nagyobb történések játszódnak itt le: osztályharc dül, sőt: „ellenforradalom”, és az ellenség próbálja aknamunkával szembeállítani „a dolgozó parasztokat” „Pártunkkal, Kormányunkkal”. Azaz: a „demokratikus államrend” forog veszélyben. (Ezzel, gyakorlatilag, a vádat is megfogalmazta: államellenes bűncselekmény). A helyi (miskolci) ÁVH ugyan végezte a maga munkáját: kereste-üldözte-megtalálta-vallatta az osztályellenséget. Ám belegabalyodott a részletkérdésekbe: vád tárgyává tette a (feltehetőleg) a helyi tanácselnök saját korábbi sérelméből származó „bűnös”-kiválasztás szempontjait (háború előtti megveretését), a „kihallgatott” kocsmai beszélgetéseket, korábbi „cselédnyomorgatásokat.” Ezt valószínűleg azért tette, mert a kiválasztottak, vagy a kocsmai

beszélgetők maguk jelen sem voltak az eseményeknél: a tüntetéseken, az „összeszedüléseken”, a „nyavajgásokon.” A (feltehetőleg) távolabbról érkezett fiatal tiszt viszont nem ragadt bele a helyi tények magasabb érdekeket sárba lehúzó kisszerűségéinél. Tiszta, világos „ügyet” konstruált, és az államvédelem feladatait is kijelölte „vizsgálati tervében”: nekik „az őrizetbe vett személyek bűnösségét megállapítani és bebizonyítani” kell.

A kihallgatások, környezettanulmányok készítése és folyamatos felterjesztése Juhász áv. ezredeshez a budapesti központba, továbbá mindazok az események, amelyek a miskolci ÁVH-n zajlottak – és amiről a lefogott férfiak később többnyire még a családjuknak sem beszéltek – október elejéig folytatódtak. Ebbe a zárt falak mögött folyó eseménysorba csak egy „külső szervezet” lépett be, váratlanul: **szeptember 8-i** keltezésű hivatalos levelében Budapestről, a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium. XIII. Árvízvédelmi és Folyamszabályozási Főosztályáról *Kiss István* főosztályvezető érdeklődött az ÁVH Miskolci Osztályán volt dolgozója, *Koncz Mihály* gátőr fegyelmi ügyéről. A főosztályvezető azt kívánta megtudni, hogy volt beosztottjukat milyen bűncselekmény miatt vették őrizetbe Ároktőn 1951. július 27-én. „*Nevezettet állásától felfüggesztettem, a 159/1950./VI.14./M.T.sz. rendelet pedig előírja, hogy az elsőfokú fegyelmi határozatot a felfüggesztéstől számított két hét alatt meg kell hozni. A határozat meghozatalához van szükségem annak ismerésére, hogy milyen büntetést követett el.*” – indokolta kérését az osztályvezető. A válasz négy nap múlva megszületett, Szabó százados géppel írt neve fölött tollal írt más, olvashatatlan névvel: „... *államellenes bűncselekmény elkövetése miatt vettem őrizetbe.*”⁷ (Vegyük észre: a bűncselekmény elkövetéséről, és nem annak gyanújáról van szó!) Valószínűleg a gondos főosztályvezető így már gond nélkül teljesíthette jogszabályban előírt köteleességét.

A miskolci ÁVH összegző jelentése „*Ároktő, Borsodivánka községben történt tagosítás elleni izgatás*” tárgyában, **október 1-én** készült el, *Koltai Béla* áv. főhadnagy aláírásával, aki a gyanúsítottai jegyzőkönyvekben is gyakran szerepelt, mint kihallgató tiszt (D1, 152-155). Magukról az eseményekről sok újat nem tudott a jelentés felsorolni, és a két községről nagyjából ugyanazt írták le. A kihallgatások „eredményei” az egyes személyek internálási véghatározataiban és bírósági ítéleteiben fogalmazódtak meg (és feltehetőleg a kihallgatottak teljes megtörésén, beletörődésén alapultak). „*Az év tavaszán a község lakóinak túlnyomó része I. típusú tszcs-be lépett be, így termelészövetkezeti községnek lett nyilvánítva, s ezért került sor az általános tagosításra. Július hó 11-én kb. 200 fő gyűlt össze a községi állami iskola előtt, akik tiltakoztak a tagosítás ellen, és követelték, hogy adják vissza részükre a tszcs-be való belépési nyilatkozatukat. Majd 21-25 és 26-án ismét nagyobb számban gyűltek össze a tanácsház előtt, ahol szintén a belépési nyilatkozatokat kérték vissza és különböző tszcs. ellenes hangok hangzottak el.*” – szövegezte az ároktői jelentés. A Borsodivánkán történeteket is hasonlóképpen írja le: „*Borsodivánka községben hasonlóan Ároktőhöz, a község lakosainak túlnyomó része az I. típusú tszcs-kbe léptek be, így Borsodivánka is termelészövetkezeti községnek lett nyilvánítva. Július 10-én a tszcs. tagságát csoportértekezletre hívták össze a tagosítással kapcsolatban. (...) különböző tagosítás ellenes kijelentésekkel az értekezlet meg lett zavarva. Ezt követően, július 24-én szintén gyűlés lett összehívva, ahol hasonlóan az előzőhöz, tszcs. és tagosítás ellenes kijelentések hangzottak el.*”

⁷ A kizárólag a legfelső pártvezetés – az MDP Belügyi Bizottsága (1949-ben állandó tagjai: Rákosi, Mátyás, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Péter Gábor és a belügyminiszter /ekkor Kádár János/) – irányítása és ellenőrzése alatt működő, másodfokú hatósággá nyilvánított (rendőri felügyelet alá helyezésre, internálásra, kitiltásra és őrizet alá helyezésre is jogosult) ÁVH ekkorra már gyakorlatilag „önjáróvá” vált (*erről később még lesz szó*). Külön téma lehetne „a Szervezet” és más hatóságok kapcsolatában időnként felszikkasztó konfliktusok vizsgálata. A hortobágyi deportáltak nyomait kutatva, minduntalan felbukkannak ilyen nyomok. Mint például esetünkben, a természeti katasztrófák megelőzésében és elhárításában lényegi szerepet játszó vízügyi hatóság, vagy másutt a vasúti igazgatóságok, a rabokat szállító „vasutasok”, sőt még magának a hortobágyi rabok őrzését végző Belügyminisztériumnak az ütközései is az önálló életet élő ÁVH-val.

A tiszabábolnai „történekekről” szóló jelentés nem került elő, talán nem is ebben a „csomagban” kezelték azokat. Hogy mi és hogyan történt, nem tudni, a háromból két tiszabábolnai internálási véghatározatban – mint korábban láttuk – más „ügyre” történő hivatkozás is bent maradt (baloldali személyek háború előtti üldözésére, illetve a katolikus pap „eltávolítása” miatti megmozdulásra felbujtásra), bár a tagosítás elleni tüntetés is megjelenik bennük. Az viszont biztos, hogy a – talán túl korán lezárt – tanúkihallgatások során erre a három elhurcolt férfire nem vallottak (azaz nem „helyesen”, nem a tüntetéssel kapcsolatban vallottak) a tanúk.

Koltai Béla főhadnagy, jelentésében 5 ároktői és 6 borsodivánkai férfi bíróság elé állítására is javaslatot tesz. Ugyanezen a napon (október 1.) referál Szabó áv. százados (illetve helyette olvashatatlan aláírással kollégája) a budapesti központnak, Juhász áv. alezredesnek arról, hogy Bihari János és Koncz Mihály ellen nem sikerült olyan tanúvallomásokot produkálni, hogy bíróság elé állítsák őket. Ezért internálásukat javasolják (D1, 200). Juhász áv. alezredes még aznap utasítást ad a miskolci osztálynak, hogy a 6 ároktői, 4 borsodivánkai és a 3 tiszabábolnai férfit kísértessék a kistarcsai internálótáborba (D1, 202). Másnap (**október 2-án**) az internálás le is játszódik (D1, 203), bár az internálási véghatározatokon szeptember 28. és október 4-e közötti dátumok szerepelnek (D1, 209-216), magukat a határozatokat pedig csak október 29-én küldték el Miskolcra (D1, 208). A miskolci osztályvezető helyettese, *Angyal Ádám* (a következő, Szabó Mártont váltó osztályvezető – lásd Cserényi-Zsitnyányi 2009)⁸ még november 5-én is reklamál a budapesti központnál, hogy a véghatározatokhoz a „jelzett kísérlapok” nem érkeztek meg (D1, 217). **Október 18-án** a Miskolcra a bíróság elé állítani javasolt 11 férfit átkísérték Budapestre, az Államügyészre (D1, 204). Addigra az is eldőlt, hogy Miskolcra Bihari János és Koncz Mihály is a kistarcsai internálótáborba kerül, át is viszik őket (D1, 205).

A miskolci ÁVH számára már csak egy feladat marad: Kerezsi László áv. főhadnagy **október 25-én** „az Ároktő, Borsodivánka és Tiszabábolna községekben történt tüntetéssel kapcsolatban őrizetbe vett és kitelepített személyektől lefoglalt egy drb. Weltax 6X6-os, 1 drb. Zeiss-ikon 6X9-es, 1 drb. Ferrania 6X9-es, és 1 drb. Zeiss-ikon 6X9-es méretű fényképezőgépet, 1 drb. fényképezőgép bőrtokot, 1 drb. állványt az osztályvezető bajtársal történt megbeszélés alapján Kósa Mihály áv.fhdgy. bajtársnak átad” (D1, 207). (Az államvédelmi szempontból kényes személyi tulajdonok: a fényképezőgépek „átvételével” szemben, a dokumentumok a családok deportálása után „átvett” ingó és ingatlanvagyonok sorsát nem tartották érdemesnek megörökíteni. Ezeknek leltárát – mint a többi, ma még ismeretlen számú,⁹ a magyarországi falvakból ekkoriban (1949-1953 között) elűzött, elmenekült, deportált családét – a tanácsi dokumentumokat megőrző megyei levéltárakban kell keresnünk.)

A Budapesti Megyei Bíróság Ügykezelői Csoportja 1951. **december 11-én** megküldte az Államvédelmi Hatóság vezetőjének, Miskolcra a hozzájuk október 18-án „átkísért” 11 férfi ítéletét. Ha Hajjas Lajost nem csalta meg emlékezete, az iratcsomóból eltűnt Máдай Ferenc –

⁸ Az ő sorsuk is könnyen fordulhatott ebben az időben!

⁹ A hortobágyi kényszermunkatáborokba deportált, hozzávetőleg 2500 család leltárai után kutatva, minduntalan rábukkanunk olyan „kitelepített” családok leltáira is, akik biztosan nem hortobágyiak voltak, nem oda „telepítették” őket. Terepen járva, helytörténeti vagy a parasztság társadalomtörténetével foglalkozó munkákat olvasva is nyilvánvaló, hogy az elűldözés, vagy azt elkerülő elmenekülés rendszer szinten jellemezte a magyar falvak átalakulását ezekben az években. Ennek méreteiről azonban biztos ismereteink nincsenek. Az elkobzott magántulajdonokról és azok átforgatásáról hátra maradt dokumentumok kutatására, azaz a szovjet rendszerű tulajdon-átrendezés és tőkeakkumuláció mikrotörténeti megközelítésű feltárására még nem került sor. A történetben csupán „vékony szálát” jelentő hortobágyi családokra vonatkozó munkánk során szembesülünk azzal, hogy ez nem is lenne könnyű feladat. A levéltárakban többnyire az erre vonatkozó iratanyagnak a szisztematikus összegyűjtése sem történt meg, a szakszerű feldolgozást lehetővé tevő digitalizálás pedig sehol sem indult be.

talán más ügyben – is ekkoriban kaphatta meg 2 éves börtönbüntetését. Az is lehet persze, hogy őt máskor, más időpontban internálták (ahhoz nem kellett bírói ítélet).

Az egyik vizsgálati dosszié (D2) néhány, a kistarcsai internálótáborban keletkezett, sőt még néhány, az ÁVH 1953 utáni újabb átlényegülése (a Belügyminisztériumba integrálása) utáni iratot is megőrzött az eset néhány szereplőjéről. Ezek az iratok alapvetően már csupán a „szervek” bürokratikus működéséről informálnak (törzslapok készítése, az internálótáborokra kötelezően előírt „felülvizsgálatok” lebonyolítása, az internálás megszüntetéséről szóló véghatározatok, az internálótáborokból elengedett rabok „titoktartási nyilatkozatai”, majd az 1953 utáni belügyminisztériumi – sokszor a nyilvántartottak haláláig folytatott – „felülvizsgálatok” anyagai). Azaz arról, hogy Sztálin halála ugyan véget vetett törvénytelen fogva tartásuknak, de a Szerv – ekkor már főként papíron, ügynöki hálózatukon keresztül megfigyelésükkel, új „környezettanulmányokkal”, régi (még ávéhás időkből fennmaradt) iratok felkutatásával, meg nem kérdőjelezésével és újra-dossziézásával – sokszor halálukig (papíron legalábbis) nem eresztette el őket.

A szereplők

Kik voltak ennek a 65 évvel ezelőtti államvédelmi akciósorozatnak az elszenvedői? Azonosíthatók-e az 1951-es, három falut érintő ávéhás akciók lefogott és megnevezett – „ledokumentált” – szereplői háttérjellemzőik, társadalmi réteghelyzetük, viselkedésük vagy egyéb jellegzetességeik alapján? Elmondható-e azonosításukkal valami általánosabban érvényes a Rákosi-korszak radikális társadalmi átalakításának veszteseiről, nem kívánatos elemeiről, „osztályellenségeiről”? A környezettanulmányokban, jelentésekben, határozatokban visszatérő panelek, a sokszori elírásokkal, elhallásokkal lejegyzett – és feltehetőleg a rabok pillanatnyi fizikai és lelkiállapotától, taktikázgatásaitól sem független – vallomások, az utólagos visszaemlékezések és néhány rabfotó alapján a következőkben erre teszünk kísérletet. A mozaikok és megérzések alapján rekonstruáljuk – újra konstruáljuk? – a hatvanöt évvel ezelőtti három borsodi falu felszámolásra ítélt társadalmát.

A július végén lefogott 28 férfi és „Az ügyvel kapcsolatban újonnan felmerült” 4 további családfeje, akiket, családjukkal együtt, a Hortobágyra deportálandó szállítmányhoz csaptak, meglehetősen heterogén csoportot alkottak. Életkorukat tekintve (a véghatározat nélkül elhurcolt Varga Lajostól /1874/ eltekintve), többségük a 19. század végén, 20. század elején született, 40-es, 50-es, 60-as éveit taposó, megállapodott férfi volt. Néhány fiatalabb (a 20. század tízes éveinek végén, húszas éveinek elején született) személy is került közéjük, például Bihari János katolikus pap sógora, Fekete Győző (1924), akit „csak” Hortobágyra deportáltak, vagy Szeli Kálmán veje, Fekete Géza (1924), akit viszont Kistarcsára internáltak. „Saját jogon” is internáltak néhány fiatalabb, húszas, harmincas éveiben járó férfit, mint a már említett ároktői Kovács Lajost (1919), a borsodivánkai *Jakab Józsefet /sütő/* (1919), vagy *Csörgő János* (1923) volt csendőrt. Életkoruknak megfelelően, részt vettek a háborúban (többen már az első világháborúban is), néhányan hadifogságba is kerültek. Mindezek az életesemények is bármikor vádponttá minősülhettek kihallgatásaik során, és a róluk készített környezettanulmányokban.

Politikai nézeteiket tekintve, sokféle ideológia vonzásába kerültek életük különböző szakaszaiban. A nyilaskeresztes párttag borsodivánkai *Bernáth Józseftől* (1901) a háború után az FKGP-re szavazó, ott valószínűleg tisztséget is vállaló Lakatos Pálon (1894) és Szeli Ferencen (1901), az 1932-ben a Szociáldemokrata Párthoz csatlakozó, s ott vezetőségi szerephez jutó *Bálint Mátyáson* (1902) át, az MKP-ba 1945-ben belépő Kiss Gyuláig (1911) terjed a skála. Többen persze többfelé is tájékozódtak a gyors történelmi változások során. Bernáth József például – a róla készült környezettanulmány szerint – „a felszabadulás után belépett az MKP Borsodivánkai szervezetébe, azt hangoztatta, hogy neki muszáj a

kommunista pártba lépni, mert nyilas volt, és a párttagokat nem vonják felelősségre. Így sikerült neki kikerülni a büntetést” (D4, 91-92).

Talán iskolázottság tekintetében volt a leghomogénebb a csoport: többségük 6 elemi fejezett be, esetleg kevesebbet (4-5-öt). És ott voltak a falusi értelmiség képviselői is: a polgári iskolát végzett, tisztviselő Fekete Géza (1924), a legalább jegyző tanfolyamig eljutott Márai Ferenc, a 8 gimnáziumot és teológiát végzett pap, Bihari János (1902), (a később talán Kossuth-díjas) Mirth Rezső (1898) mérnök, valamint tanítónő felesége.

Vagyoni helyzetüket tekintve, a háború előtt 160 holdas gazda fiaként, apjától örökölt 70 hold földön gazdálkodó (és 50 holdas gazda lányát feleségül vevő) Mihály Dániel (1886) nagygazdától az első világháborúban megrokkant, majd vitézi telket kapó, és ahhoz „különböző örökségek és vásárlások” révén magát 22 holdas birtokossá felküzdő R. Bessenyei Jánoson (1890) keresztül, a korábban már bemutatott Nagy Gyuláig (1912), azaz az 1945 után földjuttatásban részesült „újgazdáig” terjed a skála.

A talán nem túl megbízható információk alapján a 32 „osztályellenséget” a dokumentumokból, visszaemlékezésekből, a fényképekből „kiolvasható” személyiségjegyek és szociológiai adatok alapján néhány jellegzetesnek tűnő csoportba rendezhetjük.

„A gazdák”

Az ekkorra már sokfelől sarcolt, „bekerített”, korábban birtoknagyság szerint (is) jóval tagoltabb parasztok társadalmát az köti össze, hogy egész életük, és felmenőik élete is, a föld körül szerveződött. Számukra a formálódó új világ nem volt értelmezhető, legfeljebb megpróbáltak alkalmazkodni hozzá. Mint ahogyan a legmódosabb gazda, Mihály Dániel: „1949-ben Ároktőn a Földműves Szövetkezetnek leadtam 20 hold legelőt. 1950-ben szintén leadtam 14 holdat a tiszadorogmai tszcs-nek és 21 holdat a tiszakeszi Állami Gazdaságnak. A megmaradt 15 holdban gazdálkodtam mostanáig.” – vallotta gyanúsított kihallgatásán (D1, 124-125). A 64 éves férfi számára ekkor már a föld nem is jelentette a jövőt: egyetlen fiukat elvesztették a háborúban. De a gazdák többsége számára a föld jelentett mindent: az életüket, az elődeik életének továbbvitelét, családjuk, gyerekeik jövőjét. A háború után nemcsak az FKGP-re szavaztak, de többen aktívan részt is vettek a párt munkájában. Vérmérséklet, életmód, gondolkodás szerint különböztek, de mindnyájan elképzelhetetlennek tartottak egy olyan világot, ami nem a családok összefogásán, törekvésén és a megszerzett tulajdon elismerésén alapulna.

Gyermekei, utódai törekvésének is köszönhetően (D6, I3, I4), ma talán a Borsodivánkáról elhurcolt Hajas Bertalanról (1905) tudunk a legtöbbet. A borsodivánkai iratanyagban is jelentős terjedelmet képviselnek a rá vonatkozó dokumentumok (D4, 38-48; 81-82; 200-

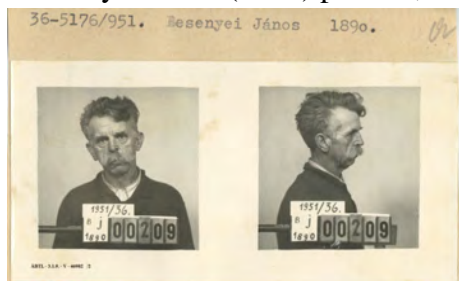
216). A 22 holdon, illetve még velük élő édesanyja tulajdonában lévő 18 holdon is gazdálkodó férfi a falu megbecsült gazdája volt. „Cséplőgépiünk volt, lovak voltak, tehenek voltak, sertés volt. Egy gazdaság volt.” – emlékezett vissza középső fia 2016-ban (I4). Felesége, Antal Erzsébet (1914) is törekvő, szorgalmas családból származott. Édesapja az egzisztenciáját még a századelőn alapozta meg: legényemberként a tízes években kivándorolt Amerikába. Keresetéből itthon maradt öccsét kitaníttatta. Hazajövele után megházasodott, és még egyszer nekiindult a nagy útnak, hogy saját családja jövőjét is megalapozza. A harmincas években, már újra itthon „lovakat vett, földet vett. 25 hold földet.” Hajas Bertalan, a háború után a Nemzeti Paraszt Párt szervezője a környéken, annyira megbecsült volt a

faluban, hogy felajánlották neki, vállalja el az alakuló tszcs vezetését. „Hát, miért vállalnám el? Nekem családom van, minden, megvagyunk.” – mondta volna az akkor már négy gyermekes családapa. Törekvésére – és gyanútlanására – jellemző, hogy elhurcolásukkor még egy jelentős pénzösszeg is maradt az elkobzott lakásban, amit arra gyűjtött, hogy legidősebb fiának autót vegyen.

Hogy karakán és ugyanakkor mértéktartó ember volt, az még a kihallgatási jegyzőkönyvön is átsüt. (Meg nem nevezett) vallatójának kérdésére, hogy „Honnan tudta azt, hogy az ott összegyűlt tömeg törvényellenest fog elkövetni?”, válasza: „Határozottan tudomásom nem volt arról, hogy ott törvényellenes dolog fog történni, mint ahogy nem is történt.” (D4, 42-44) Mikor a táborból szabadulás után katonai szolgálatra behívott fiát, mint „kulágyereket” – a szokásnak megfelelően – „egy kis simogatásban” kívánta a rendőrkapitány részesíteni, a faluban ismerős nyomozó leintette: „Hagyjad te a Hajas-gyereket – azt mondja – nem csinált semmit.” Néhány évtizeddel később ugyanennek a „Hajas-gyerekek” a körzeti orvosa emlékezett vissza az édesapára, akit annak idején a kistarcsai internálótáborban kezelt. „Azt mondja, én kezeltem Kistarcsán. Ő volt az ávos százados orvos.” (I4). Egyedül róla maradt fenn egy olyan, Kistarcsán keletkezett irat (dátum, címzés és aláírás nélküli cetli), amelyben rögzítették elhurcolásának egy „nem hivatalos” megindokolását: „Azért internálták, hogy 'a többieket megfélemlítsék'.” (D4, 215)

Ilyen törekvő, dolgos gazdaemberek voltak a Szeli-fivérek is, Ároktőn. Földvagyonuk ugyan nem érte el a korabeli politikai statisztikában megjelölt „kulákbirtok” nagyságát, de – más körülmények között – előbb-utóbb el is érhetne volna. „Kulákosodó családból származom” – próbálta a korabeli szóhasználat szerint megfogalmazni helyzetét kihallgatásakor Szeli Ferenc (1901) (D1, 178-179). „Most jelenleg van 2 ló, 1 tehén, 1 üsző, 10 drb. birka, 2 drb. sertés, hízónak való, 1 ház, 18 hold föld.” – összegezte vagyoni helyzetét. A volt leventeoktató, aki a háború után rövid időre a helyi kisgazdapárt elnöki tisztségét is elvállalta, öt gyermeket nevelt föl (1951-ben ketten már megházasodtak, külön éltek). Hogy a faluban elismert ember volt, azt elfogásának körülményei is jelzik. „Az én apám nem is volt ott akkornap, kaszált, túl a Tiszán. Aztán ott vártak, de a családból akkor senki nem volt ott a lakásukban. A feleségem se, de az öcsém, húgaim se. Ott várta az ávos katona, mikor hazagyött a kaszálásból, mert dél lett, mire hazagyött. Osztt akkor vette le a kaszát az ávos, osztt azt mondta apukám neki, hogy legalább hadd egyen valamit, mert nem ettem reggel óta. Ott azt egy kenyeret, meg egy darab szalonnát vágott, megengedte ott az aszt ávos, osztt elkísérte.” – emlékezett vissza fia a 65 évvel azelőtti nyárra (I7). Öccse, Kálmán (1903, rabfotóját korábban megismerhettük) talán már nem is a „kulákosodásban” gondolkodott, mikor lányát egy „nadrágos emberhez”, a hivatalnok Fekete Gézához adta.

Törekvő, szorgalmas gazda lehetett a három lefogott tiszabábolnai családapa is. R. Besenyei János (1890) például, aki az első világháborúban megsebesült, és rokkanttá vált

(nevében az R. ragadványnevet jelzi), és vitézsége későbbi egzisztenciáját is megalapozta, a 10 hold apai örökséggel együtt. 1942-ben még kocsmát is nyitott, de az idők szavát hamarosan ő is megértette. „A korcsma 1947 végéig működött, akkor kértem a szüneteltetését, 1948-ban visszaadtam a korcsma engedélyt.” – vallotta (D3, 46-47).

A dokumentumokból a gazdák közül legszemléletesebben talán Nagy Gerzson (1906) figurája rajzolódik ki (rabfotóját korábban láttuk). A nem túl vagyonos családból származó, feltehetőleg apa nélkül felnőtt, törekvő fiatalember, ha tehette, kis örökségéhez szorgalmasan gyűjtögette a földet. A háborúból is kivette részét, ha behívták, bevonult, de ha tehette, leszerelt, gazdálkodott tovább. Újra és újra behívták, de még a szovjet fogságból is elszökött

(még magyar területről), és hazament saját és anyja földjén gazdálkodni (D1, 80-82). 1951 forró nyarának lázas eseményei sem tántorították el fő hivatásától: ha tehetné, a gyűlésekről is hamar hazatért, hiszen az aratási munkákat kellett előkészíteni, végezni. Inkább csak a tszcselnöki kötelezettsége, mint a meggyőződése vitte a tüntetők közé. „... szerdán este, amikor jöttem haza a mezőről, láttam, hogy az iskola előtt nagy tömeg zsinatol.” – nyilatkozott a falu felbuzdulásáról (D1, 83-86). Későbbi menyé 2016-ban úgy emlékezett, még a megtorlás elől is megpróbált kimenekülni. „No, mostan ő, azt mondta a családnak, a fiának meg a feleségének, hogy... ezek a fináncok járkáltak, akik a bort is lemérték. A tagosítást írták alá. Mondjátok azt, hogy nem vagyok itthon. Oszrt megtanáták a szúnyogháló alatt. Mer itthon vót, az ávosok megtanáták.” (I6)¹⁰

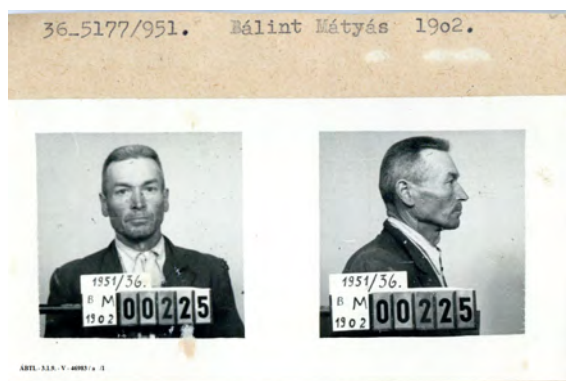
Nagy Gerzson egykori háza. Ároktő, 2016.

Számára, ahogy sok más gazda számára is, érthetetlennek és értelmetlennek tűnt az új hatalom viselkedése. Mint Riczkó András (1895) 9 holdas borsodivánkai gazda vallotta kihallgatásán: „amikor végeztem a hordással, feleségem mondta, hogy menjünk el, hallgassuk meg, hogy miről lesz szó a gyűlésen. (...) Majd elkezdtem kiabálni, hogy

kezdjék már meg a szónoklást, mert nekiünk holnap is korán kell kelniünk, dolgozni, nem úgy, mint maguknak, az aktatáskás embereknek.” (D4, 70-72).¹¹

„Az öntudatos föld/munkások”

Az elfogottak társadalmának másik csoportja lehetett a számottevő saját földtulajdonhoz nem jutott, társadalmi helyzetével – és az adott társadalmi berendezkedéssel – elégedetlen, öntudatos és előre jutni akaró földmunkásoknak az előzőnél kisebb csoportja. Nemcsak vagyoni helyzetük, de politikai elkötelezettségük is más volt, mint az előző (háború előtt kormánypárti, utána kiscsapatpárti vonzalmú) gazdacsoportnak: a szociáldemokrata párt tagjai voltak, néhányan

már a háború előtt is, mások pedig utána. Meghatározó figurája a csoportnak Bálint Mátyás (1902) „50 holdas bérlő kulák” (D1, 87-88). Saját, kevés földje mellett bérelt földön

¹⁰ A későbbi (talán nem teljesen szavahihető) menyé által nagytermészetűnek leírt ember (nemcsak feleségét hozta szégyenbe a nagyfiuk után 18 évvel született kislányukkal, de még fia első menyasszonyát is elcsábította). A személyes információk, a kihallgatási jegyzőkönyvek és rabfotója alapján is felidéződik a korszak egy emblematisz irodalmi figurája. A tehetséges, a „fényes szellők” korának és eszméinek elkötelezett fiatal író, Sarkadi Imre Tanyasi dúvad című irány-novellájában örököltette meg „a paraszti őserő” ellentmondásos alakját. A műből, Dúvad címen, 1959-ben készített nagyszerű filmet Fábri Zoltán, Bessenyei Ferenc főszereplésével.

¹¹ Értelenségeért másfél éves börtönbüntetést kapott. Feleségét nem deportálták, fiuk (1920) pedig ekkor már nem ét: a Donnál tűnt el (D4, 100, 101).

gazdálkodott, 1932-ben belépett az SzDP-be, sőt még vezetőségi szerepet is vállalt ott. Kihallgatásakor azt vallotta: „A felszabadulás után semmiféle politikai pártnak nem voltam tagja, mert nem láttam helyesnek azt a politikai irányvonalat, amelyet a párt vezetett, és nem tartottam helyesnek mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a Párt fogantatosított.” „Milyen pártnak az intézkedéseiről, tevékenységéről beszél?” – érdeklődött kihallgatója, Koltai Béla áv. főhadnagy. „Csakis az akkori Kommunista Pártot értem, mert nem helyeztem részemről, mert a felszabadulás után nem kaptam semmit. Egy házhelyet kértem, hogy lakásomat meg tudjam nagyobbítani, és utána a családomnak is jusson, nem kaptam meg, ezért nem volt nekem szükségem a Pártra és a politikájára.” (D1, 126-130). A „Pártot” nemcsak emiatt utasította el. Mint többen mások, ő is megjárta a szovjet hadifogságot (igaz, már 1945 decemberében hazatérhetett), és a kolhozról nyert tapasztalatait a tsz-szervezések idején szívesen megosztotta a falubeliekkel. Így aztán Vassné kocsmájában az „urakkal” (a pappal és a jegyzővel) nagy egyetértésben elemezgette az aktuális politikai helyzetet (D1, 106-109).

Az ároktői gátőr, Koncz Mihály (1908, rabfotóját lásd fentebb) szintén 1932-ben lépett be az SzDP-be, még 1945 után titkára is lett, csak a pártegyesüléskor zárták ki. Cs. Nagy Lajos (1900) szintén szovjet hadifogságból hazatérő volt csendőr 1947-ben lépett be az SzDP-be, ahonnan őt is a pártegyesüléskor zárták ki. Valószínűleg ehhez a csoporthoz sorolható az ároktői Joó Mihály (1902) 5 holdas kisparaszt, a tüntetések egyik hangadója is. Talán nemcsak a rossz rabfotók alapján Bálint Mihályéra emlékeztető fizimiskája, tartása miatt, de a dokumentumokból kiolvasható szegényes információk alapján is. Pártnak ugyan nem volt tagja, de 1945 után belépett az újonnan szervezett, vagy átalakított érdekvédelmi szerveződésekbe, a FÉKOSZ-ba és a DÉFOSZ-ba¹² (D1, 146-148). „Ha a gyűlésen azt mondta, hogy csend, akkor minden ember elhallgatott, és a tömeg egyhangúan rá hallgatott, és csak az ő beszédét várta. A tömeget a befolyása alatt tartotta.” – írta róla környezettanulmánya készítője. Valószínűleg azonban maga is érezte, hogy túlságosan megnyerőre sikerült ábrázolása, és ezért hozzáfűzte azt is, hogy „Egyébként befolyásolható ember.” (D1, 169).

Cs. Nagy Lajos (1900)

Joó Mihály (1902)

„A kisegzisztenciák”

Csoportjuk nehezebben definiálható. Talán nem is egzisztenciájuk (vagyon helyzetük, pontosabban: vagyontalanságuk, azaz nagyobb földtulajdon-nélküliségük) vagy éppen foglalkoztatásuk jellege (bár többnyire alkalmazottak vagy alkalmazást keresők voltak) különbözteti meg őket, inkább begyökerezettségük hiánya, amit – a szegényes információkra támaszkodva talán megalapozatlanul – sodródásként írhatnánk le. Leginkább ide sorolható két

¹²A korábbi Földmunkások Szakszervezete nevének 1945-es megváltoztatásával létrejött Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége. (l. pl.

<http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Gazdasz%C3%B6vets%C3%A9g.html>)

Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége: az MDP által 1948-49-ben létrehozott új falusi tömegszervezet. (Lásd pl. Izsák 1993).

másik valamikori SzDP-tag is. Kiss Gyula (1911) „kisparaszt” (rabfotóját korábban láthattuk), aki ugyan 1932-ben, mint kubikos, belépett az SzDP-be, ám csoportja néhány hónap után feloszlott. 1945 után a kommunistákhoz csapódott, a földosztó bizottságba is bekerült, ám nem maradt meg a pártban. „*Felszabadulás után az MKP-ba iratkoztam be. 1947-ben kimaradtam a pártból, mivel úgy láttam, hogy a pártvezetés ellenem dolgozik.*” – vallotta kihallgatásakor (D1, 121-123). Az apa nélkül felnőtt férfit (apja különvált anyjától) is a tüntetésen hangoskodók között említik a tanúk. Életében később mégis az az életeseemény vált meghatározóvá, hogy 1945 után saját földhöz jutott. Az akkorra már Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztályává átlényegült állambiztonsági szerv 1965. szeptember 1-i határozatában (amely a rendőrségi „alapnyilvántartásban” meghagyása mellett döntött) így írt róla: „*Nevezett jelenleg, mint egyéni gazda dolgozik, a Tsz-nek nem tagja, annak működésével nem is ért egyet.*” (D1, 340). A szintén korán árvaságra jutott, saját földet szerezni nem tudó borsodivánkai Jakab József (sütő/ (1919) apósa hatására, 1945 után lépett be az SzDP-be. Ahogyan környezettanulmányában olvasható: „*a felszabadulás után (...) egyik alapító tagja volt a SzDP-nak. Szembe állt a MKP-val. (...) Jobboldali magatartása miatt a felülvizsgálat során a pártból ki is zárták.*” (D4, 95-96). A földhöz sem kötődő, alkalmazásba sem jutott férfi a háború utáni zűrzavaros időben próbálta megalapozni saját és családja jövőjét. „*A felszabadulás után feketézéssel foglalkozott. (...) 1948-ban motorkerékpárt vett, ezen fuvarozta az élelmiszert.*” – írják környezettanulmányában (D4, 95-96). Végül, 1951 decemberében mindkét férfit börtönbüntetésre ítélték.

Négy további volt csendőrt is talán ebbe a csoportba sorolhatunk. Az ároktői Kovács Lajost (1919), aki summásként, kubikosként próbált megélhetést találni, majd a csendőrségnél kötött ki. „*Maga, mint szegény fiú miért jelentkezett 1943-ban csendőrnek?*”- kérdezte kihallgatója (D1, 118-119). A válaszból kiderül, hogy eredetileg rendőrnek jelentkezett, de 2 centiméterrel alacsonyabb volt a kelletnél, így lett csendőr belőle. Az akkor már nem egészen fiatalnak számító férfi (31 éves volt) a bizonytalan egzisztencia? a háború? vagy egyéb okok miatt a nősülésről is lemaradt. A nála is fiatalabb borsodivánkai Csörgő János (1923) szülei summások voltak Egerfarmoson, ő maga is summás napszámosként dolgozott. 1942-ben bevonult, 1944-től a honvédségtől átlépett a csendőrséghez. 1945-ben belépett az MKP-ba, a pártegyesülés után az MDP-be is. 1946-ban költözött be Borsodivánkára, ahol megnősült (felesége hadiözvegy volt, egy kislánnyal) (D4, 88-89). A tanúk szerint ő is a hangoskodók között volt. Hogy a tszcs-szervezés ellen izgatott volna, még a kistarcsai internálótáborban, a szokásos felülvizsgálat során is tagadta. Az ügyéről 1952 augusztusában jelentést író tisztek: *Fenyves Márton* áv. főhadnagy és *Farkas 2. Béla* áv. alhadnagy sem tudta részvételét az izgatási ügyben „*konkrétizálni*” (D4, 189). De ebbe a csoportba sorolhatók talán a korábban említett borsodivánkai Cs. Nagy Lajos (1900) és *Füzes Pál* (1907) volt csendőrök is.

Kovács Lajos (1919)

Csörgő János (1923)

Ilyen bizonytalan megélhetésű, biztos alkalmazotti státus felé törekvő kisegzisztenciák talán többen lehettek Borsodivánkán, ahol a háború előtt a falu gazdaságában a Prónay-uradalom, társadalmában a cselédség volt a meghatározó. A nagybirtok mellett viszonylag kevés önálló kisgazdaság jött létre. A volt csendőrök mellett ilyen kisegzisztencia lehetett az ottani törekvő gátőr, *Ficzere Ignác* (1894) is. Utóbbi tanúvallomásaiból a biztos megélhetés

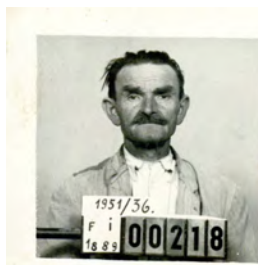
megszerzésére irányuló kísérletek egész sora bontakozik ki. Fiatalabb korában „minden évben aratást vállalt a Prónay-birtokon”, 1925-ben „megválasztották levante-oktatónak”. Később tűzoltó-parancsnoki tanfolyamot is elvégzett, így ezt a „hivatalt” is viselte. 1939-ben a gátőri feladattal is megbízták. Emellett földet is „gyűjtögetett”. Erről, vallatója kérdésére így nyilatkozott: „1200 n.öl volt a szüleimnek, majd 1929-ben meghalt az apósom, és így feleségem kapott 2 hold földet, és 1933-ban a magam erejéből vettem 1 holdat, és így 4 hold földem lett. Majd a felszabadulás után kaptam 4 holdat és azóta van 8, illetve valami kevéssel több, mint nyolc, így nyolc és félnek mondhatjuk.” (D4, 53-59). *Olasz József* (1894) egykor cipésznek tanult, majd szintén levanteoktató lett. A 7 holdas *Ferenczi Imre* (1889), első világháborús rokkant, az egri káptalan Borsodivánka közeli birtokán, a Tilaji majorban nyert tanyagazdai megbízatást.

Ficzere Ignác (1894)

Olasz József (1894)

Ferenczi Imre (1889)

„Az értelmiségiek”

Csoportjuk: a pap (Bihari János /10902/), a jegyző (Mádai Ferenc), a B-listázott mérnök (Mirth Rezső /1898/) és tanítónő felesége, valamint Szeli Kálmán könyvelő veje, Fekete Géza (1924) értelemszerűen „a régi rend” kiszolgálóinak minősültek. A jegyzőkönyvek szerint, a maga módján, mindegyikük megpróbált az új világhoz is alkalmazkodni. Még Bihari János plébános is (1902, rabfotóját korábban láttuk), aki, *Czapik Gyula* egri érsek rosszallását is kiváltva, 1947-ben az MKP-tól kért segítséget a templom javításához. Igaz, mikor nem kapott, belátta az alkalmazkodási szándék hiábavalóságát. „... erre fel, mondtam én, hogy úgy látszik, hogy propaganda célokra voltam csak jó a kommunistáknak, de nagyobb segítséget nem adnak, bár megígérték.” – vallotta kihallgatásán (D1, 106-109). Papra bizonyosan nem volt szüksége az új rendszernek. Kerecsi áv. főhadnagy vizsgálati tervében „az ellenforradalmi tüntetés” egyik megszervezőjének szerepét osztotta rá. Internálták, és Kistarcsán, felülvizsgálatokor, 1952 júliusában javasolták Recskre szállítását (D1, 244). Hogy odakerült-e, vagy még az év decemberében szabadult, ahogyan azt a Sztálin út 6.-ban kiállított Véghatározat jelezte (D1, 245), ma már nem lehet tudni. Mádai jegyző is megpróbálta túlélni a rendszerváltást, tanácsitkárként jutott a miskolci ÁVH-ra. A fiatalabb korosztályhoz tartozó Fekete Géza (1924, rabfotóját lásd fentebb) is megpróbált lépést tartani a korrallal. „1947-ben beléptem az MKP-ba, az egyesülés alkalmával MDP tag lettem, de mivel nem képeztem magam, kizártak.” – vallotta kihallgatásakor (D1, 97-101). Az új hatalom átlátott a szitán. „Kulákokkal és jobboldali beállítottságú egyénnel szórakozott, csak kizárólag az Ároktő elit társasággal tartott fenn kapcsolatot, akiket jelenleg az ÁVH őrizetbe

vett. *Templomba rendszeresen eljárt.*” – írják környezettanulmányában (D1, 162-163). Végül, úgy tűnik, egyedül a B-listázott mérnöknek, Mirth Rezsőnek (1898) nyílt lehetősége arra, hogy részt vegyen az új rendszer építésében. Bár Borsodivánkáról Hortobágyra deportálták feleségével, ha volt rabtársuk emlékezete nem csal, (korábbi) szabadulásakor megtervezhette az Árkus mellett létrehozott új halastavat.

Úgy tűnik, az osztályellenség a három falu társadalmának **minden rétegében** ott bujkált. S hogy kinek vitték el a családját Hortobágyra, kinek nem (túlnyomó többségüket igen), talán azt sem csak „társadalmi veszélyességük” döntötte el. Gyanítható, hogy többet nyomott a latban, hogy mi minden, az új rendszer és annak képviselői és hívei számára hasznosítható vagyontárgy maradhatott utánuk.

A szereplők másik csoportjáról, a meghurcoltak sorsáról döntő személyekről – ha úgy tetszik: a tettesekről – kevesebbet tudunk. Az ávéhás tisztéknek, főtisztéknek, az államügyészeknek és bírácoknak jórészt csak a nevük, esetleg az aláírásuk maradt fent. A rájuk valló tanúk adataiból sematikus kép bontakozik ki – a három tiszabólnai férfit elvitető Varga János (1902) tanácselnök korábban felvillantott képéhez hasonlóan. (Az elhurcolt Lakatos Pál unokája 2016-ban egyébként úgy emlékezett, hogy a hatvanas években még ő volt a tanácselnök a faluban /I5/). Nem sokkal árnyaltabb az a portré sem, amit a 19 évesen elhurcolt Hajas Bertalan rajzolt fél évszázaddal később a borsodivánkai tanácselnökről. „A falutól 3 km-re megálltunk és úgy vártuk be a többieket. Összesen 8 gépkocsi volt, de nem tudtuk, hogy kiket visznek. Akkor a tanácselnök odajött minden gépkocsihoz, de nem elköszönni, hanem a civiltől átvette az elhagyott lakások kulcsát. Embert még olyan rossz színben nem sokat láttam, pedig az egész gyalázatos ügynek ő volt az elindítója. Hataloméhes, gögös szadista volt.” (D6). Öccse 2016-ban az akkori párttitkárral, Balogh Jánossal kapcsolatban egy későbbi, több adatot is tartalmazó történetet mesélt el. „A párttitkárnak a felesége, mert elkerültek Ózdra, mert állatorvosi, segéd állatorvosi tanfolyamot végzett hat hónapig. Otthagytta a községet, párttitkár volt, és elmentek Ózdra lakni. (...) Még ki voltunk telepítve, két éve. Az alatt az idő alatt el is mentek. (...) Osztt egyetlen egy, a felesége gyött el, már akkor meghalt a férje, a fiával. A fia annyi idős volt, mint én. Osztt mondták – a fia is – hogy Lajoskám, többet nem jövünk Ivánka tájára se, amit az apám csinált. Ennyit mondott. Eljött bocsánatot kérni a felesége.” (I6).

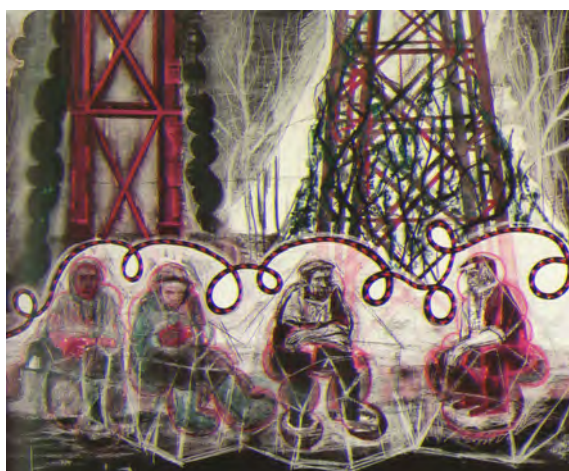
„Miért kellett velük ezt csinálni?”

„Nagyon sokszor elgondolkoztam, hogy ezek az emberek, vagy ezeknek az ősei évszázadokkal vagy csak évtizedekkel ezelőtt szorgalmukkal, tudásukkal megteremtették a maguk és az utódok jólétét és egzisztenciáját. Miért kellett velük ezt csinálni?” – tette fel magának a kínzó kérdést a családjuk addigi életét totálisan érvénytelenítő eseményeket fiatal felnőttként megélt Hajas Bertalan 2003-ban (D6). És tesz fel ma is az akkori átalakulások kárvallottjai és azok utódai közül sokan, – egyre kevesebben – akik egyáltalán még őrzik emlékezetükben, hogy kik voltak „ezek az emberek, vagy ezeknek az ősei”. Válasz (válaszok) el-elhangzanak, különösen emlékbeszédekben (például a „hortobágyiak” találkozóin). A válaszra – az eseményeket történeti összefüggésekben értelmező, a források szisztematikus feltárására, a diszciplínák együttműködésére, a köztük kialakult szakmai konszenzusra épülő válaszokra – valószínűleg még sokáig várhatunk. Azt azonban talán megkísérelhetjük, hogy az eset kapcsán eltöprengjünk azon, **kinek és mire volt jó** a fenti személyek és családok kiszakítása a három falu életéből.

Arra biztosan jó volt, hogy a téveszcsék szervezése, a tagosítás most már nem csak a három faluban, de a környéken mindenütt felgyorsult. És a lázongás, összeszedülés, visszakérdés is megszűnt – egy időre legalábbis. Amikor szülei és velük együtt élő testvérei elhurcolása után kis idővel Szeli Ferencet felhívták a tanácsházára, megrettent. „Hát, egyszer

híttak fel... hogy minek, minek nem, csak felhíttak. Hát, biztos elvisznek bennünket.” (I7). De csak békekölcsönt jegyeztettek vele, nagy megkönnyebbülésére.

Arra is jó volt az akció, hogy az elhurcolt 28 férfi és a Hortobágyra deportált 78 családtag közül a munkaképesek (köztük a nagyobbacska gyerekek és a magukat jobban bíró öregek) szó (és törvényes fizetés) nélkül betagolódnak a rabmunkáltatás (a „*letartóztatottak termelőmunkában való foglalkoztatása*” – bővebben lásd később) egyre terebélyesedő rendszerébe. Az internáltak építették az új kórházat Kistarcsa mellett (I4), és miután Kistarcsáról (legalábbis az előírások szerint „lepapírozott” hivatalos iratok szerint) 1952. július-augusztusában a KÖMI-nek (Közérdekű Munkák Igazgatósága, lásd később) átadták őket, az ország különböző kényszer-munkahelyein építették a szocializmust. Mádai volt jegyző például a miskolci egyetemvárost építette (ahol aztán később Hortobágyot is megjárta Ferenc fia /1936/ tanár lett) (I3), Nagy Gyula pedig a Makadámút-építő Nemzeti Vállalatnál, Kazincbarcikán építette az új világot (D1, 223-225) – több száz más sorstársával (köztük Bukta Imre festőművész nagyapjával) együtt.

Bukta Imre: Nagypapa építette Barcikát. 2011.¹³

De épült Hortobágyon, Árkuson és a közeli Szásztelek, Faluvéghalma állami gazdaságainak rabtelepein is a szocializmus. A Somogyi megyei határsávból, Zákány faluból 15 évesen elhurcolt egykori fiú hat évtizeddel későbbi emlékezete szerint „*szedtük a gyapotot, gyomláltuk, arattuk a rizst*”. De ott örizte a somogytárnóci birtokáról elhurcolt Széchényi Sándor gróf is a kondát, nevelte Andrassy Ilona grófnő a borjúkat (Varga 2005, 60; 105). A rabmunkások még az Árkus-folyó és a Nyugati-főcsatorna arrafelé vezetett nyomvonalának bravúros „összefésülésében”, a két csatorna egymáson átbújtatásában is közreműködtek (Saád 2015, 48).

Árkus, az egymáson átbújtatott két csatorna kereszteződése, 2012.

¹³ Forrás: Bukta Imre (2012) Másik Magyarország. Another Hungary. Műcsarnok. Katalógus. 151. o.

A rabmunkáltatás¹⁴ (az MDP KV Titkárságának 1951. május 23-i határozata óta: „*a letartóztatottak termelőmunkában való foglalkoztatása*”) rendszerének kiépülése – hivatalosan legalábbis – az Igazságügy Minisztérium Gazdasági Igazgatóságának (IGI) 1948-as felállításával nyert szervezeti formát. Ekkor került a letartóztató, nevelő intézetekhez, bírósági fogházakhoz tartozó vállalatok irányítása, kezelése is a minisztériumhoz, amely az Országos Tervhivatal (OT) irányelvei alapján ütemezte és adminisztrálta a rabmunkát. 1951 decemberében az Igazságügyi Minisztérium (IM) és az OT közös előterjesztése alapján Népgazdasági Tanácsi határozat született arról, hogy az IM keretében december 1-vel Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI) elnevezéssel önálló szervezetet kell létesíteni. A letartóztatottak foglalkoztatása fokozatosan a KÖMI-hez került, amelynek irányítását végül 1952 márciusában a Belügyminisztérium alá rendelték.

Az IGI-KÖMI átalakulásával párhuzamosan az államvédelem szervezetében is jelentős változások zajlottak le. 1948. július 6-án az MDP Belügyi Bizottsága határozatot fogadott el arról, hogy az ÁVO (a BM Államvédelmi Osztálya) vezetője a Belügyminisztérium előzetes engedélye nélkül is foganatosíthat előzetes letartóztatást. Hamarosan az ÁVO-t (neve ekkor változott ÁVH-ra) önálló karhatalmi osztályparancsnoksággal bíró, másodfokú hatósággá nyilvánították, és feljogosították rendőri felügyelet alá helyezésre és internálásra is. 1949 végén a BM ÁVH és a Honvéd Határőrség összevonásával a Minisztertanács (valójában az MDP legfelső vezetése) irányítása alatt létrejött az Államvédelmi Hatóság (ÁVH). Amely szerv egyúttal a „letartóztatottak termelőmunkában való foglalkoztatása” egyik legfőbb beszállítójává lett.

A militarizált foglalkoztatás új lendületet vett a hidegháború eszkalálódásával. 1951. január 8-án Sztálin Moszkvába rendelte a szocialista szövetséges országok pártfőtitkárait és honvédelmi minisztereit. Erről az eseményről szovjetunióbeli száműzetésében írt visszaemlékezéseiben Rákosi Mátyás részletesen beszámolt. A háborús helyzetről Styemenko tábornok tartott előadást. „*Az volt a lényeg, – írja Rákosi – hogy 1953 végére a NATO teljesen fel lesz készülve, s ennek ellensúlyozására a szocialista országok hadseregeit is megfelelően fejleszteni kell. (...) Magyarországnak 150.000 főnyi hadsereg, ha jól emlékszem, kilenc hadosztály kellett volna 1953 végére.*” „*Az rögtön világos volt, hogy azt az összeget, amit mi a következő évekre az öt éves tervben beállítottunk, alaposan meg kell emelni. Vele párhuzamosan meg kell emelni az ipari termelés számait is, elsősorban a nehéziparét.*” – ismerte fel a főtitkár (Rákosi 1997, 860-862). Mindez a rabmunkában is éreztette a hatását. 1951 áprilisában – egy OT-ba küldött feljegyzés szerint – már 17.614 elítélt foglalkoztatottat tartottak számon. A feljegyzés készítői szerint azonban még továbbiakra is szükség lenne. „*9370 letartóztatott építkezéseknél lenne foglalkoztatható, a tiszalöki erőmű építéséhez 500, az Épületelemgyárba kb. 1000, a kazincbarcikai építkezésekhez kb. 2550 személy letartóztatása válik szükségessé.*” (T. Varga 2002, 168). A három Borsod megyei falu mindenestre megtette hozzájárulását a tervfeladatok teljesítéséhez.

De el is nyerte jutalmát – és ez volt az akció (talán legfőbb) haszna számukra. A Hortobágyra deportált családok ingatlanait és ingóságait zár alá vették, és újraosztották. Az ÁVH-n felvett vallomásokban felsorolt, a családok emlékezetében megőrzött javak köztvagyonná (tszcs, Áfész, párt, tanácsi és egyéb hivataloknak helyet biztosító épületekké, berendezési és felszerelési tárgyakká) váltak. Másrészt pedig más személyek: az új rendszer iránt elkötelezett (vagy ezzel elkötelezettebbé váló) személyek számára megszerezhető új, személyes használatra szánt magánvagyonná lényegültek át.¹⁵ Radikálisan átalakult a falusi

¹⁴ Az összefoglalás T. Varga György tanulmányára épül (T. Varga 2002). Jelen munkának nem célja és ambíciója a rabtáborok világáról szóló, egyre terebélyesebb irodalom áttekintése.

¹⁵ A tulajdonok lefoglalását is le kellett dokumentálni. A tanácsi dolgozók által készített leltárakban foglaltak megbízhatósága persze erősen kétséges. A három borsodi falu leltárait nem kerestük a megyei levéltárban, de a jóval nagyobb (esetenként több száz családot is érintő) határsáv-kitelepítési akciók hortobágyi táborokba került

társadalom, és megalapozódott egy új falusi vezetőréteg. Az új vezetők elfogadottsága talán nem nőtt, ám működésüket látványosan már nemigen bírálták.

Hogy aztán ezek a hasznok a társadalmi fejlődés *javára* váltak-e, előbbre ment-e a világ a szovjet csatlósállamok háborús készülődésben foganatosított kényszerintézkedései, társadalmi felhatalmazás (és politikai viták) nélküli drasztikus társadalom- és gazdaság-átalakításai akciói nyomán, arra még ma is nagyon különböző válaszokkal szolgálnak szakértők és laikusok egyaránt. De leginkább: talán nem is foglalkoznak ezzel a kérdéssel.

A három faluból elhurcoltak további sorsának követésével (legalábbis a látókörünkbe került információmorzsák követésével) mégis megpróbáljuk az *akkor* és *azóta* történeteket ebben a fogalomkörben (a nagy társadalom-átalakítási kísérlet okozta *károk* és általa nyert esetleges *hasznok* mérlegelésével) vizsgálni.¹⁶

Az események után

Szabadulás – és utána

A szabadulás reménye a Sztálin halála utáni napokban, a tényleges szabadulás a rendszer változásának lassú, ellentmondásoktól nem mentes folyamatában érte el a szétzilált családokat. Az idősebb Szeli Ferenc például, egy éves börtönbüntetés után „szabadult”. Ez azonban akkoriban nem azt jelentette, hogy a hatóságok ténylegesen szabadon engedték volna. Ároktőn, otthon maradt fia hat évtizeddel később így emlékezett: „*na, apukámnak letelt az egy éve. Akkor telefonáltak, mert, hogy őt elengedték, hogy nem kívánatos személy, nem engedték haza. Elküldték a Hortobágyra (...) Nem engedték akkor se a családhoz, mert ők Árkusra kerültek, ő meg Kónyára. De majd, nem tudom, mennyi idő múlva, nem sok időre, kérvény által átengedték őtet is Kónyáról a családhoz. Akkor nyáron, mikor ősszel hazaengedték.*” (I7). Árkuson családja a debreceni kórházból¹⁷ visszashallított rabtársaktól értesült arról, hogy találkoztak az immár kónyai rabmunkásként a kórházban műtéten átesett családfővel. 15 éves, dolgozóvá (!) cseperedett ikerlányai egy, Kónyára vályogot szállító árkusi rab-brigádhoz csatlakozva, az örök szívét is meglágyítva találkozhattak – másfél év után – apjukkal. Egyikük, csaknem négy évtizeddel később, a táborról írt verses visszaemlékezésében így írt erről: „*Mi ott álltunk hárman a két rendőr mellett./Ekkor mind a ketten a nyakába borultunk,/ Megnőttetek, mondta, s mind kettőnket átkarolt./ Nem tudtunk beszélni, majd sírtunk örömiünkben./ Sápadt volt az arca és szeme megtelt könnyel.*” (D5).

Hortobágyra „szabadult” két éves (feltehetőleg Veszprémben letöltött – D1, 218) börtönbüntetés után a borsodivánkai Ficzer Ignác is. „*A büntetőintézetben normáját átlag 160%-ra teljesítette, ezért feltételesen szabadul. Családja Hortobágyra van kitelepítve. Szabadulása után ő is Hortobágyra akar menni és az ottani Állami Gazdaságban dolgozni. Javaslom családjához Hortobágyra kitelepíteni.*” – írta 1953 tavaszán Szanka András áv. hadnagy Budapesten, az ÁVH központjában (ABTL 4.1. A – 478). A táborlisták tanúsága szerint, ő is bolyongott egy ideig a hortobágyi táborok között (Lenin-tanya, Borsós), míg

áldozatainak leltárait néhány megyében megkíséreltük szisztematikusan feltárni. A jövő (és népesebb kutatócsoportok feladata) lehetne az elrekvirált javak dokumentumainak a feldolgozása. Nemcsak a vagyonok ötvenes évekbeli mobilizálásának történetéről és mértékéről kaphatnánk értékes információt (sokszor az is kiderül, mi, hová, kihez került), de a korabeli társadalom (elsősorban a paraszti élet) mindennapos tárgyi világáról, annak szűkösségéről-tágasságáról is.

¹⁶ Erre tett kísérletet a hortobágyi deportálások következményeiről gondolkodó tanulmányában Saád József (Saád 2012).

¹⁷ A zárt munkatáborok környéki kórházak (Karcag, Debrecen, Eger) és a hatalom ütközései is külön feldolgozást igényelnének. Az orvosok, ápolók és a táborokból beküldött betegek, szülő nők „összejátszásáról” (másik oldalról: szolidaritásáról) számos hivatalos dokumentum és személyes visszaemlékezés fennmaradt (előbbire lásd pl. Füzes 2002, 182-185).

megtalálta Árkuson családját, hogy onnan aztán már együtt „szabaduljanak”.

A három borsodi falu meghurcoltjai „szerencsések” voltak. A hortobágyi rabok többsége, a határsávból és néhány más, nagyobb átvétel akciót átélte településről (Hatvan, Tyukod, Porcsalma) deportáltak, nem térhettek vissza lakóhelyükre. Az ároktői, borsodivánkai és tiszabólnai családok hazamehettek. A faluba legalábbis, elfoglalt házaikba már nem minden esetben. Szeli Erzsébet a visszatérés eufóriájáról és a hazaérés csalódásairól is megemlékezett versében. *„Nem éreztünk fáradságot, pedig, de nagyon siettünk,/ Megváltottuk jegyünket és vonatra ültünk./ Nagyon lassan haladt velünk akkor az a vonat,/ Mert gondolataink már régen a falunkban jártak./ Hogy ha nagyon nehezen is, végre megérkeztünk,/ De a Tisza még messze volt, így szaladva mentünk.”* A tiszacsegei kompon is átkelve, végre: ott álltak a faluban. *„Te kedves, szép Tisza, a partodon állunk,/ Vajon te vagy-e ez, vagy délibábot látunk./ Bátyámékhoz mentünk, hisz ők laktak közelébb,/ Megörültek nekünk, volt nagy meglepetés./ Hogy ilyen váratlan végre itthon vagyunk,/ Örömmel mondtuk el, hogy megszabadultunk. Istenem, de jó volt újra itthon lenni,/ Szerető testvérekkel együtt örvendezni./ Akkor nem gondoltuk, mikor szabadultunk,/ Mennyit szomorkodunk még és mennyit csalódunk./ Alig telt el pár hét szabadulásunk óta,/ Éreztük, idegenkednek, tőlünk a falunkba.”* (D5).

Bizony, idegenkedtek. Hiszen akkor már rend volt: elvitetőik vezették a falut, házukban már mások laktak, holmijaikat mások használták, állataik, szerszámaik a tszcsben voltak. Ők meg szívességből befogadott, vagyontalan munkanélküliekké váltak.

A családok összerázódása sem ment konfliktusok nélkül. Az 1 évesen a táborból rokonokhoz hazaadott Besenyei Jenő hatvanöt év után így emlékezett hazatérő szüleine: *„Én anyámat nem is akartam elvállalni. Hát úgy, hogy anyám volt szinte, aki nevelt. Az unokatestvéremnek az anyja. (...) Csak odahúztam hozzájuk. (Kérdés: És meddig tartott ez?) Hát, sokáig. Míg helyre nem vereődött.”* (I1). A táborban született Lakatos Elek sem anyjához kötődött legjobban a családban. Sokáig táborban velük lévő nagyanyjával és Kistarcsáról hazatérő nagyapjával lakott. *„velük laktam 8 vagy 9 évig. Nem akartam a szüleimhez költözni. (...) Jól éreztem magam. Itt minden jobban meg volt engedve. Nagyanyámmal jobban el is voltam. (A táborban...) engem is napközben a nagyanyám őrzött, hogy a patkány meg ne egyen. Anyukámat meg küldték dolgozni.”*

A Hajas-család sem jutott vissza otthonába. *„Hazamentünk, de nem a saját otthonunkba. Oda ugyanis időközben beköltöztettek két családot, a tsz sofőrjét és a községi bábát. A lakás két család részére is megfelelt. Mi az anyai nagyapáméknál laktunk, de ez nem volt egy végleges megoldás. Az senkinek sem jutott eszébe, hogy egy héttagú családot vissza kéne helyezni a régi otthonába.”* – írta a fiatalabb Hajas Bertalan emlékiratában (D6).

Besenyeiék tiszabólnai házába (lásd a képet) még a visszatérő család is befért. *„Akkor laktak benne. Meg a tsz használta, műtrágyát pakolt bele, meg ezt, meg azt. Meg akiknek kiadták. (...) Hát, amikor hazagyöttünk, akkor elküldték őket. (...) Ott egy nagy ól volt, végig, odáig ahol gyümölcsös volt, a tsz-nek az istállója itt volt. Abban voltak a lovak. A mienk is.”* És ott volt a kút, amibe 1954-ben az első világháború után vitézségi érmet és hozzá vitézi telket szerzett Rokkant Besenyei János, a nagyapa beugrott. Az internálótáborból még túlélte, de „idegenként” már nem akart élni saját házában, saját falujában. *„Megbolondult, elment az esze. Meg elment a Dobetzéknak is. Mert a földet elvették. Azt beugrott itten a kútba. Saját kútjába. Halálra verték ottan. Hazajött,*

aztán beleugrott a saját kutunkba.” – mesélte unokája, aki már nem is nagyon ismerte nagyapját (I1).

A három tiszabábolnai család még visszament falujába, de a másik két faluba már nem mindenki. Nem tértek vissza Borsodivánkára Mirthék. Csörgő János és családja a férj szüleihez, Egerfarmosra ment vissza (D4, 237/11). Az idősebb Jakab Józsefék Egerben próbálták az életüket újra kezdeni. Nem tért vissza Ároktőre a Mádai-család sem: „mentek egyenesen Miskolcra, egyenesen a Hortobágyról. Egy másik család meg (...) Szikszai Sanyi bátyám meg egyenesen a lányához, Győr megyébe.” – emlékezett vissza hatvanöt évvel később Szeli Ferenc. Fekete Gézáék sem mentek haza: a Tisza túlpartján, Tiszacsegén telepedtek le (I7).

Lakhelynél is nehezebb volt azonban munkát találni a volt deportáltaknak, internáltaknak, raboknak. Legfőképpen azért, mert – hiába szüntették meg az internálás intézményét – az elhurcoltak továbbra is ellenséges elemeknek minősültek. Ők is, meg családtagjaik is. A borsodivánkai (idősebb) Jakab József felnőtt lányát, Máriát (1931) például, apja internálása és anyja, nagyanyja deportálása után elbocsájtották egri tisztviselői állásából. Megpróbált az eseményektől távol, Budapesten boldogulni. „És akárhová ment volna dolgozni, sehová nem vették fel, mert mindenütt utolérték. Egy napot dolgozott, és utána már az utcán volt. És azt mondta, hogy egy napon a Duna-parton ült, és ott sírdogált, már azt gondolta, hogy beleugrik a vízbe, mikor jött egy fiatalember – mert ez egy nagyon szép nő volt¹⁸ – a későbbi férje. Úgy hívták, hogy Brenner Róbert, ő zsidó volt, és visszajött a háborúból, minden, megúsza. (...) Ő idősebb volt már, egy cégnél dolgozott, és vezető volt. És akkor, hogy miért sírsz, meg minden, ő egy fiatal lány volt, és mondta, hogy nem tud megélni, nem tud elhelyezkedni. És akkor odavette magához, később összeházasodtak.” – mesélte a két üldözött romantikus találkozását évtizedekkel később rokonuk (I4).

A családfők még sokáig rendőri felügyelet alatt álltak. „Minden héten jelentkezni kellett neki a tanácsházán.” – mesélte Lakatos Pálról unokája. „Aztán még kaptak ilyen utónevelést. Fal mellé állították, ha megmozdult, akkor azért kapott.” (I5). Többen – most már „önként, szabadon” – az internálás intézményének hivatalos megszüntetése után hirtelen óriási munkaerő-vesztéséget átélő korábbi rabmunkáltató helyeken tudtak újra elhelyezkedni. Néhányan visszamentek Hortobágyra. Az ároktői Szeli Ferenc és Nagy Gerzson családja is. Mások, mint például a fiatal Hajas Lajos, akit anyai nagyapja vett pártfogásába, vele együtt Kazincbarcikán talált magának munkát. „Barcikára vettek föl, de Edelénybe helyeztek ki, volt a kislakás-építkezés. Azután bekerültem Izsófalva, Ormosbánya, Rudabánya, Barcika. Utána elkerültünk föl, erre a részre, nem Pestre, hanem Tatabányára, kőmunkára.” (I3). Az „ingenymunka” is továbbélt: a sorkötelessé vált fiatalok „lapátos” katonaként építették a szocializmust, vettek részt ipari vagy mezőgazdasági idénymunkákban.

Az idősebbek nemigen tudtak elszakadni a földtől, még ha az már nem az övék volt is. A Hortobágyról (ismét) hazakerült Szeli Ferencet például Ároktőn „bevették a tsz-be, éjjeliőrnek”, Lakatos Pál és felesége Tiszabábolnán, Riczkó András és Ferenczi Imre pedig Borsodivánkán lett tszcs-tag. A fiatalabbak viszont szívesen kerestek távolabbi munkahelyeket, és eltávolodtak a földműveléstől is. Az ifjabb Hajas Bertalant például – aki Hortobágyon, ottani „rab-főnöke” Schmidt Pál gépész (1902) irányítása alatt beletanult a kombájnos szakmába – Dobetz Elemér hívta állásba, aki az emődi gazdaságban talált munkát. „Elemér jött a bátyámhoz, gyere, Berci. Ő is gépkezelő, traktoros volt, ő sofőr is volt. Gyere, Berci, azt mondja, van hely. Az igazgató valami távoli rokonuk volt, ott, az emődi gazdaságban. Még a nővérem is dolgozott, én is dolgoztam három-négy hónapot ott.” – mesélte öccse (I3). Utóbbi azonban már inkább az ipar felé orientálódott. A húszas években

¹⁸ Szépsége talán még a család kálváriájához is hozzájárult. A kistarcsai internálótáborban apjáról följegyezték, hogy „Internálásának kérdésében szubjektív, mert azt a községi párttitkár bosszújának tartja a lányával való kapcsolatának a megszakadása miatt.” (D4, 168).

Amerikát megjárta Antal-nagyapával együtt – mint láttuk – munkásszállóról munkásszállóra vándorló építőmunkássá lett. Csörgő János is ipari munkára szegődött Egerben: villanszerelő segédmunkás lett (D4, 237/11), Nagy Elemér a miskolci vasgyárba ment dolgozni, igaz, őt édesanyja – aki nem szívesen tudta fiát a bűnös nagyvárosban – rábeszélte, hogy fogadja el a nyugdíjba vonult szásztelki telepvezető ajánlatát. Így – mint fentebb már szó volt róla – az egész család visszament Hortobágyra, a telepvezetővé avanszált fiúval (I6).

A fiatalabbaknak a hortobágyi évek után családalapításra, vagy éppen új gyermekek vállalására is gondolniuk kellett. Nagy Gerzson fia, Elemér megnősült. Fiatal feleségét, aki második férjét temette el, így kérte meg: „gyere, mert nem adnak lakást, csak azoknak, akik családosok” – (I6). Férjhez ment a faluból már az emődi gazdaságba szerződött Hajas Erzsébet is, így aztán visszakerült Borsodivánkára. „De aztán jött a szerelem, apósom közben leszerelt, apósom feleségül vette, és nem ment el.” – mesélte későbbi menyé (I4). És megnősült az akkor már öreglegénynek számító Ficzer József (1923) is. „Hát, ismertük, ugye egymást, mert egy faluba laktunk, de akkor gyöttünk össze, hogy hazakerültek a Hortobágyról, 53-ban. És 54-ben házasodtunk össze” – mesélte a borsodivánkai újtelepről, az egykori Prónay-uradalom területén kialakított Dózsa-telepi lakásból a faluba, apósáék addigra visszaszerzett házába költözött felesége (I2). Az új házaspár aztán a tszcs-ben talált munkát. Dobetz Eleméréknek megszületett második lányuk (I1).

1956 – és a szabadultak

Az új elrendezésbe (hely-, munka- és párkeresés), konszolidálódási folyamatba belerobbant 1956. A hortobágyi rabok többsége, a határsávból kitelepítettek számára ez az év hozta meg a korábbi lakóhelyükre visszatérés, és korábbi házukhoz, lakásukhoz, esetleg volt ingóságai egyikéhez-másikjához való hozzájutás lehetőségét.¹⁹ Mint láttuk, a három borsodi falu elűzöttjei már 1953-ban visszatérhettek a faluba, és sokan korábbi otthonukba is bejutottak. De voltak, akikre csak 1956-ban került sor. „A tsz sofőrnek is csak 1956 novemberében jutott eszébe, hogy kiköltözzön. Akkor beköltöztünk a lakás felébe. A bába maradt, mert úgysem tudtuk a szobákat bebútorozni.” – emlékszik vissza Hajas Lajos (I3).

„56-ban, hogy hívták, Nagy Imre idejében, akkor adták vissza a házat.” – emlékezett Szelei Ferenc fia (I7). „Akkor már nagyobb voltam, mikor a szövetkezet szétment. Akkor visszavettek mindent. Akkor nagyapám hazahozott, amit megtalált, azt hazahozta, de két nap múlva ugyanúgy visszavitték. Akkor kezdődött megint, arra már emlékszem.” – idézte fel a rövid 56-os napokat Lakatos Elek (I5).

Id. Szelei Ferenc egykori háza. Ároktő, 2016.

Az októberi forradalom kitörésekor sokan úgy érezték, eljött az igazság pillanata. Nemcsak a volt elhurcoltak, de a Rákosi-korszak más sérelmet szenvedettjei is. Borsodivánkán a volt párttitkárt (vagy tanácselnököt? – Hajas Bertalan később született unokája már nem tudta pontosan, kit) még keresték. „56-ban a falu mentette meg. Jöttek ide puskával. De nem mondták meg, pedig tudták, hogy hol van. Ott a nádasban bujkált!” (I4). Ma már azonosíthatatlan hortobágyi rabok megkeresték az egyik árkusi rendőrt is otthonában, egy felső-borsodi kis faluban. „Aztán keresték, aztán Markovics fejbe lőtte magát. (Kérdés: Ki kereste?) Hortobágyon, akiket megvertek ott.” (I3).

¹⁹ Két minisztertanácsi rendelet: a 24/1956 (VIII.1.) min. tan. rendelet a letelepedés engedélyhez kötésének megszüntetéséről, illetve a 29/1956 (IX.8.) min. tan. rendelet a volt déli határsávval érintett egyes személyek vagyoni jogi igényeinek érvényesítéséről (l. pl. Saád, 2015, 293) tette ezt hivatalosan lehetővé.

Többen a forradalmi eseményekbe is bekapcsolódtak. Például Bálint Mátyás, aki az „1956-os ellenforradalom idején Ároktő községben 'munkástanács' elnökhelyettesként tevékenykedett.” (D2, 337). Vagy az Ároktőről egykor „az ügygel kapcsolatban újonnan felmerült személyként” elvitt Schmidt Pál gépész, akinek feleségével a miskolci munkahelyére 1957 tavaszán igyekvő Hajas Lajos Mezőkövesden összefutott. A találkozáson fény derült arra is, hogy az Árkusról annak idején a Szabad Európa Rádiónak híreket kijuttató személy a leleményes gépész volt.²⁰ Az asszony azt is elmondta, hogy a férje belekeveredett a miskolci forradalmi eseményekbe is. „Mesélte, hogy elvitték Pali bácsiékat, nem is tudnak róla. Hát, lehet, hogy kivégezték, azt se tudják, hol van...” (I3).

Az akkor éppen katonai szolgálatát teljesítő Hajas Bertalan is belekeveredett az eseményekbe. „Aztán jött 1956 októbere, a leszerelésem előtt 3 nappal kitört a forradalom. Természetesen belesodrótam az eseményekbe, de hála Istennek, élve megúsztam, és névtelenül, mint katona eltűntem. Utólag semmi utóhatás nem ért, és én sem dicsekedtem.” – írta visszaemlékezésében (D6). Édesapja másként reagált. Első unokája születése után, 1957-ben megszületett Hajasék ötödik gyermeke. „Gondolta, hogy most világváltozás lesz, akkor még gyarapítjuk a családot.” – kommentálta az eseményt a „nagybátyjánál” néhány hónappal idősebb unoka (I4).

De történtek más, szomorúbb magánéleti események is. „Aztán közben, 56-ban agyvérzést kapott édesapám.” – mesélte Szeli Ferenc. „De még... hát, nem szerencse, de másképp akkor nagy bajt csinálhatott volna.” – tette hozzá, vigasztalóul (I7). És ebben az évben született meg Ficzer Józsefék első gyermeke is – halva (I2).

A hosszú Kádár-korszak

„Az 1957-es év volt a második tragikus megsemmisülésünk éve. Az év januárjában minden ingó es ingatlant majdnem hiánytalanul visszakaptunk. A földeket nagyobb részben bevetve, a jószágokat szám szerint, kivéve a cséplőgépet, az eltűnt. Ami kis pénzünk volt, mindent a jószágok ennivalójára költöttünk Még így is kértünk, koldultunk takarmányokat, hogy a jószágok az új termésig életben maradjanak. Áprilisban jött a hidegzuhany. A járási hatóság kiadott egy dörgedelmes felszólítást, hogy 48 órán belül azonnal szolgáltatassunk vissza mindent az akkor már újból alakult TSZ részére. Szentelenül még azt is írták, nem értik, hogy mertük a tsz vagyont eltulajdonítani, vagyis ellopni. Hatósági erőszakkal fenyegetőztek. Ezek után anyagilag, erkölcsileg megint padlóra kerültünk. (...) amikor közeledett valamilyen kommunista ünnep, az apám már csomagolt, mert 3-4 napra kivonták a forgalomból, azaz bekísérték Mezőkövesdre a járási rendőrkapitányságra. Igaz, már nem bántották, mint 1951-ben, csak úgy hagyományból a vendégük volt. Mikor reklamált, azt magyaráztak neki, hogy a saját érdekében viszik be, mert lehetnek olyan emberek, akik az életére is törhetnek.” – írta visszaemlékezésében Hajas Bertalan (D6).

1957 azonban nem minden érintett számára volt a „második megsemmisülés” tragikus éve. Meglehetősen szokatlan módon, a borsodivánkai események két szereplőjét a bíróság rehabilitálta. Ifj. Jakab Józsefet (1919) a Legfelsőbb Bíróság 1957. július 20-án „bűncselekmény hiányában” felmentette és rehabilitálta (ÁBTL 2.2.1. I/11. 8/43-46), Olasz József bírósági rehabilitációjának helye és időpontja pedig Budapest, 1957. december 4. (ÁBTL 2.2.1. I/11. 9/285-288). A körülményekről és további sorsukról nincs információ.

²⁰ A táborközből kiszivárgott, és a Szabad Európa Rádióban frissen bementett hírekről sok történet kering a volt rabok emlékezetében. Az árkusi történetet, amikor a gyanúba vett rabokat még egy másik táborba, Elepre is áttelepítették, hogy leleplezzék az informátort, ketten is megőrkítették (Bakos 1999, 437-438; Varga 2005, 197). Schmidt Pálné 1957-es információjára Hajas Lajos 2016-ban így emlékezett. „Na, most Schmidt Pali bácsit azért nem tudták sohasem megfogni, mert egy ilyen nagy labdába volt beépítve, és ő, mivel főgépész helyettes volt, a telepések közül, a kovácsműhelyben volt salak, beszélt 2-3-4-5 percig, oszt gyorsan bedugta oda. Mert akárhogy nézték, akkor tudták volna csak bemérni, ha elől van.” (I3).

Gyanítható, hogy a két, merőben szokatlan eseménynek ára volt. Lehet, hogy a két volt elítélt – mint több, a forradalmi eseményekbe belekeveredő, az állambiztonság hatalmát és korlátlan erejét korábban már megtapasztalt más személyek is – elfogadták az államrendőrség ekkoriban nem szokatlan ajánlatát az együttműködésre.

A hosszú Kádár-korszakról, és benne a három borsodi falu osztályellenségei sorsának alakulásáról csak szerény mértékű, esetleges és utólagos (visszatekintő) információikkal rendelkezünk. Osztályellenséggé válásuk és meghurcoltatásuk néhány éves viharos, zavaros és drasztikus (és többé-kevésbé dokumentált) történései során kialakult új státusukat az 1956-os forradalom leverése, valamint a szovjethatalom árnyékában folyó kádári konszolidáció véglegessé tette. Ugyanakkor: többé-kevésbé elfogadhatóvá is. Csak nem volt szabad „ellenük” lenni. Az élet beszorult a zárt lakásokba, a magánéleti történések kis világába. A folyamatosan és szorgalmasan írt állambiztonsági jelentések a hatvanas évek közepén – bár megfogalmazóik, a politikai tiszték a Rákosi-rendszerben „megállapított” bűneik alapján meghagyták őket nyilvántartásukban – megelégedéssel nyugtázzák: „*Jelenleg politikai tevékenységet nem fejt ki, visszavonultan él.*” (lásd pl. D2, 340).

Az „öregeket”, a volt családfőket még sokáig (Nagy Gerzsont például 1979-es haláláig D2, 326) szemmel tartották a hatóságok – és ügynökeik. „*Figyelték őket. A szomszédok is. Csak tudnám, hogy ki volt.*” – vetette fel Lakatos Pál unokája (I5). De ez már jórészt „papírmunka” volt: jelentések gyártása, adatok keresése, dossziék újrendezése. A három falu meghurcoltjaira vonatkozó dossziék kései olvasójának néha az az érzése, hogy a politikai osztályokon dolgozó tiszték fő célja már hivataluk megtartása, előre jutásuk biztosítása volt az adatok gyűjtésével, rendszerezésével, nem ritkán csupán a régi, végképp elavult információk újraírásával.

A szétszéledő (a szülőfalut többnyire elhagyó) fiatalok viszont már belesimulhattak a rendszerbe. „*1956 után éreztem, hogy nagyjából olyan ember vagyok, mint a többi.*” – jegyezte fel az akkor már biztos állásban lévő Hajas Bertalan. „*1957-ben megnősültem, elhelyezkedtem Miskolc egyik közlekedési vállalatánál. 35 évig, nyugdíjazásomig ott dolgoztam.*” (D6). A fiatalok – a kisebb gyerekek, a születő unokák – már egy iskolába jártak a hajdani elvitetők gyerekeivel, unokáival. Sőt, az egyik, valamikori „hortobági gyerek” az annak idején édesapja ellen valló egyik tanú lányát vette feleségül a hatvanas évek közepén. Az örömapák aztán – a rokonok elbeszélése szerint – „*minden hízóvágáson nagyon összevesztek mindig.*”

Az egykori fiatalok magánéletének egyedi alakulásait (családalapítás, gyerekek születése, tanulás, munkahelyek, anyagi feltételek megteremtése) csak anekdotikus információk alapján mutathatjuk be. Átfogó, szisztematikusan gyűjtött információval az érintett 31 családról nem rendelkezünk. Tudunk családok lassú anyagi talpra állásáról, gyarapodásáról. Ahogyan a tsz-parasztá lett (s mellette állatokat nevelő) idős Hajas Bertalanról mondta unokamenye: „*az előre jutni akarás, az bennük volt. Hát, hogy honnan szedett annyi pénzt, hogy ő mindenkit támogatni tudott. Gyerekének Pesten vett házat, nekünk kocsit, mindent.*” (I4). De tudunk családok lassú széthullásáról, váratlan korai halálokról (balesetek, öngyilkosság), csökkenő gyerekszámokról, külföldre távozó fiatalokról, válásokról, alkoholizmusba torkolló életokról. A gyerekek tanultak, előre jutottak, vagy éppen nem tanultak, ingázó, munkásszállásokon élő proletárok maradtak. Valószínűleg az történt ezzel a 31 családdal is, hogy demográfiai, életvitelbeli tekintetben „nagyjából olyanok lettek, mint a többi”.

2016-2017-ből nézve a bemutatást (a sorsok rekonstruálását – konstruálását?) leginkább a mai helyzetek bemérése segíti. Hiszen – ma már tudjuk – az ő életükben (utódaik életében) is bekövetkezett még egy nagy történelmi változás: a szovjet birodalom, és benne a magyarországi szocialista rendszer összeomlása. Egyben: az újrakezdés lehetősége. Hogy kit hogyan talált ez a fordulat, az nagyjából a hosszú Kádár-korszakban dőlt el.

Rendszerváltozás – és utána

Hogy a rendszer még a társadalom forradalmi átforgatását elszenvedő fiatalabb és középkorú generációk életében meg fog változni, azt persze senki sem látta előre. De hogy erjedése a nyolcvanas években beindult, azt sokan észlelték. Egy jó szemű szociológus is – igaz, távolról, Amerikából – észrevette, megírta. *„A könyv fő tézise az volt, hogy elsősorban a második gazdaság szférájában zajló 'csendes forradalom' eredményeként 1985-re Közép-Európában a szovjet modell zsákutcába kerül, és ez megteremti a lehetőségét, hogy a térség felzárkózzék Nyugat-Európaéhoz.”* – írta Szelényi Iván könyve 1992-es magyar kiadásának előszavában. Úgy vélte, hogy ez a „csendes forradalom” *lehetőséget teremt arra, hogy Közép-Európa visszamenjen a 'kemencéhez' (talán inkább: kályhához – NM), ahhoz az 'organikus' fejlődési pályához, melyről több-kevesebb erőszakkal 1948-49 táján lekényszerítették őket.* (Szelényi 1992, 9). Az új – elsősorban mezőgazdasági – vállalkozói rétegben az általa polgárosodási folyamatnak látott 1945-1949 közötti időszak után visszaszorított, kuláknak minősített réteg utódait vélte felfedezni. *„A középparaszti származásúak minden más társadalmi rétegnél inkább válnak a nyolcvanas években vállalkozóvá.”* – szögezi le munkájában (Szelényi u.o. 203).

Nemcsak az „organikus fejlődéssel” kapcsolatos vélekedésről lehet mai tudásunk alapján (a levéltári kutatások, a Rákosi-korszak, a „parasztalanítás” folyamatának pontosabb ismerete segítségével) árnyaltabban képünk ma már, de a nyolcvanas évek „csendes forradalmáról” is. Sőt, az utóbbiról, néhány évvel a szovjetrendszer *tényleges* összeomlása után, könyve magyar nyelvű kiadásakor már Szelényi is mást gondolt. Míg korábban úgy vélte, hogy a szovjet típusú gazdasági rendszer csendesen egyfajta „*harmadik útba*” torkollik, ami *„legalább annyira különbözik a szovjet gazdasági modelltől, mint a nyugat-európai liberális kapitalizmustól”,* a kilencvenes évek elején be kellett látnia, hogy tévedett. *„A mai napig meglepetés számomra, hogy az 'új elit' milyen rövid ideig volt csak képes megtartani hatalmát, milyen gyorsan vesztette el, adta át a hatalmát az ellenzéki értelmiségnek, s milyen gyorsan váltott át jó részük reformkommunistából 'komprádor értelmiségivé' vagy 'nómenklátúra burzsoává', külföldi cégek jól fizetett alkalmazottjává, vagy a korábban vezetése alatt álló vállalat tulajdonosává. 1989 nyara óta számomra a legnagyobb meglepetés, hogy az egykori reformkommunisták milyen gyorsan változtattak színt, világnézetet és társadalmi pozíciót. (...) A reformkommunista 'új elit' gyors tér- és hatalomvesztésének sebességével csak az ellenzéki értelmiség világnézet-változása versenghet. Lényegében két esztendő alatt, 1989-re az alapvetően a szociáldemokrácia, a demokratikus szocializmus vagy a harmadikutasság eszmekörében gondolkodó értelmiségi ellenzékből a liberális kapitalizmus hívei lettek...”* – írta az előszóban (Szelényi u.o. 16).

Hogy végül is kik nyertek és kik vesztek a rendszerváltozással, hogyan alakult át a magyar társadalom szerkezete, az élénken foglalkoztatja a szociológusokat, társadalomelemzőket az utóbbi csaknem három évtizedben.²¹ Bár a társadalomstatisztikai megközelítések – Szelényi korai könyvével ellentétben – nem kutatják az átalakulás történeti előzményeit, nem viszonyítják az alakuló társadalmi struktúrát a több mint hat évtizeddel korábbi forradalmi társadalmi átalakítás során kialakulthoz, vagy éppen az azt közvetlenül megelőzőhöz, nem keresik a mai nyertesek és vesztesek társadalmi gyökereit, arra kísérletet tesznek, hogy leírják, milyen tényezők járultak hozzá, hogy valaki nyertessé váljon, és milyenek ahhoz, hogy vesztes legyen.

A 2000-es évekből visszatekintve, az elemzők úgy látják, hogy a szocializmus összeomlásával a legfontosabb változás az volt, hogy megszűnt a társadalom alsó és felső (szüksös) korlátok közé szorítása. Vagyis: megszűnt a nagymértékű leszakadást akadályozó

²¹ Lásd pl. néhány, a 2000-es években született elemzést: Kolosi – Róbert 2004; Kolosi – Fábián 2016; Kolosi – Tóth – Keller 2008; Kolosi – Keller 2010; Kolosi – Szelényi 2010; Kolosi – Fábián 2016; Tóth 2016.

teljes foglalkoztatottság (más néven: a hetvenes-nyolcvanas években már szakértők által óvatosan jelzett „kapun belüli munkanélküliség”), így tömegek veszítették el biztos munkahelyüket. Ugyanakkor leomlottak a nagyobb mértékű meggazdagodás bürokratikus akadályai is. A munkanélküliség és a meggazdagodás a rendszerváltozás előtti időszakban már meg-megjelent, de nagy lendületet a politikai változások és az ország új, világgazdasági rendszerbe kerülése adott a folyamatoknak. A foglalkoztatásból való kihullás mértéke azonban jóval nagyobb mérvű volt, mint a látványos meggazdagodásé. Bár az új társadalomszerkezet legmeghatározóbb elemének: a foglalkoztatottság megszűnésének a súlyosságát látszólag „humánusabb” megoldásokkal próbálták csökkenteni (a rokkant nyugdíjasság intézményének széleskörű kiterjesztésével), hatalmas szakadék keletkezett a foglalkoztatottak és nem foglalkoztatottak társadalma között. Ugyanakkor – ez ma már jól látható – az „elit” jobban „elhúz” a társadalom középső részétől, mint amennyire a depriváltak leszakadnak onnan (Kolosi – Keller 2010).

A társadalomszerkezet alakulásában újra a vagyon vált meghatározóvá (visszatérés a kályhához). A 2010-es évek közepének magyarországi vagyonszerkezetét vizsgáló tanulmányukban Kolosi Tamás és Fábrián László a hazai viszonyok „felzárkózását” regisztrálják a világtendenciákhoz: a növekvő vagyoni egyenlőtlenséghez. Hazai makro adatok alapján a lakosság pontosan felét sorolják a „vagyontalanok” (mobilizálható vagyonnal nem rendelkezők) belülről nyilván tagoltabb rétegébe, 45%-át a (belülről szintén tagolt, 7 és 70 millió Ft közti mobilizálható vagyonnal leírt) globális középrétegbe. Csupán 5 %-ra becsülik a nemzetközi méretekben is vagyonosnak tekinthető (70 millió Ft fölötti mobilizálható vagyonnal rendelkező) társadalmi csoportot, ezen belül is csupán 150-200 háztartásból állónak a leggazdagabb, a 3 milliárd Ft feletti mobilizálható vagyonnal rendelkező felső elitet (Kolosi – Fábrián 2016).

Számunkra lényegesebbek azok a megállapítások, amelyek arról szólnak, hogy milyen társadalmi helyzetek, esetleg személyes tényezők mozgatták/repítették felfelé vagy lefelé a rendszerváltozást megérő nemzedékeket, társadalmi csoportokat, családokat és személyeket a rapid módon bekövetkező társadalmi szerkezetváltozás során. Az átalakulások nyerteseire és veszteseire koncentráló 2004-es elemzés a különböző generációk eltérő esélyeivel is számol. Elemzésük szerint a legidősebbek, az 1935 előtt születettek a társadalmi státusváltás szempontjából már „elvesztett nemzedék” volt. Ha megérték, 15 évvel később kétharmaduk a társadalom legsós rétegében találhatta magát. A következő, 1936-1950 között született generációt viszont a szerzők „státusváltó nemzedékként” jelölték meg, számukra ügyes munkahelyváltások megteremtették a felemelkedés lehetőségét. A még fiatalabb (az általuk „rendszerváltónak” nevezett, 1951-1965 között született) nemzedék életében viszont az iskolázottság játszott nagy szerepet, valamint az ezzel járó megfelelő munkahely megtalálása. A „fiatal nemzedéknek” nevezett, 1965 után születettek számára pedig a tanulás, új képességek megszerzése vált a legfőbb előrejutási lehetőséggé. A szerzők szerint olyan személyes tényezők, mint például az optimista világlátás is pozitívan befolyásolta a fiatalabb nemzedékek előrejutását (Kolosi – Róbert 2004).

Úgy tűnik, a nyolcvanas években már megnyíló, szerényebb előrejutási lehetőség, „a második gazdaság” (a szocialista főmunkahelyek mellett megtúrt második munkahely, vállalkozás) is sok esetben előre vetítette a rendszerváltozás utáni sikeres pályamódosítást, vállalkozóvá válást. 2010-ben, „milliárdos” életpályákat elemző írásukban Kolosi Tamás és Szelényi Iván így írt erről: „... a második gazdaság megjelenésével alkalom nyílt arra, hogy a gazdaság szereplői megismerjék a piaci viselkedés különböző formáit, s bizonyos mérvű, többnyire legális gazdagodásra is nyílt lehetőség.” (Kolosi – Szelényi 2010). (Hogy témánkhoz is visszakanyarodjunk, például az elmúlt rendszer „politikai üldözötteinek” juttatott kárpótlási jegyek felvásárlásával is.) De hogy az a bizonyos „visszatérés a kályhához”, a „kulák-értékek” feltámadása és hasznosulása megtörtént-e, arra már nem tértek

vissza a szerzők. Addigra ugyanis már az is látszott, hogy sok minden más is kellett ahhoz, hogy valaki ténylegesen „a száz leggazdagabb” közé, vagy azok közelébe kerüljön: a későkádári vagy a rendszerváltozás utáni politikai elitekhez kötődő kapcsolati tőke, külföldön, vagy a hazai viszonyok között, a gazdaság „szürkezónájában” (jogi kiskapuk, szabályozatlanság világában) szerzett pénztőke, esetenként (feltalálók, művészek esetében) kulturális tőke.

Visszatérve a három borsodi falu társadalmához és egykori szereplőihöz, a falvakat járva találgattuk, kérdegettük, mi is lett a régi „osztályellenségekből”, mi lett a 65 évvel ezelőtt szocialistává formált falvakból a rendszerváltozás után. És: a helyszínen tesztelhattük az új rendszer társadalomstruktúrájára vonatkozó megállapítások érvényességét. A három, szép környezetben fekvő Tisza-közeli települést a 33-as útról, Poroszló felől megközelítve,

Borsodivánkára,

a ma 802 lakosú községbe jutottunk először. A lakosság létszáma az 1960-ban csaknem 1400 főről folyamatosan csökkent, az életkori megoszlás – az általános országos tendenciákkal megegyezően – előregedést mutat. A munkaképes korú (18-60 év közötti lakosság többségben van ugyan (53%), de az idős, 60 éven felüliek aránya (35%) csaknem háromszorosa a 18 éven aluliaknak (12%).²² A háború előtt a község ékességeként számon tartott Orczy-, később Prónay kastély s az ahhoz tartozó angolkert és őspark – szintén a község honlapja szerint – „már csak kevéssé emlékeztet a hajdanvolt szebb időkre, de még mindig jelentős természetvédelmi érték.” A súlyos háborús károkat átélt kastély 1947-ben szegényház lett, ma pedig a Megyei Önkormányzat Pszichiátriai Otthona működik benne. Fényképezni nem lehet a parkban és az épületben, de a barátságos igazgatóasszony engedélyével az egykori épületről készült festményt megörökíthettünk. A honlapot is díszítő, a kastély melletti kis templomot (a Telkessy család nevéhez kapcsolódik) is lefényképeztük.

Festmény az Orczy-Prónay kastélyról. Templom a kastély mellett, 2016.

A kastélytól rövid gyalogúttal elérhető az egykori Prónay-uradalom, amelynek földjét 65 évvel ezelőtt kiosztották a földigénylők részére. A kicselezett telkeken felhúzott házakból alakult itt ki a Dózsa-telep, az újjgazdák (a valamikori cselédek) sora. Innen nősült Árkusról szabadulva Ficzer Ignác volt leventeoktató fia, Ficzer József is. Özvegye még 2016-ban is felélénkülve mesélt azokról az időkről, mikor népes családjával együtt végezték – most már saját földjükön – az aratási munkákat. Olyan szorgalmasak voltak, és olyan nagy volt a család, hogy még kulákgyanúba is keveredtek. Ma idős, rokkant nyugdíjas fiával él apósa egykori háza helyén felhúzott otthonukban. Első fia halva született, férje korán, balesetben meghalt, és balesetben vesztette el harmadik, Heine-Medin kórban szenvedő fiát is. Ekkor – a nyolcvanas évek közepén – tért haza a korábban hegesztő szakmában dolgozó

²² Az adatok a község honlapjáról származnak. <http://borsodivanka.hu/content/view/5/31/> (Utolsó letöltés: 2017. április 6.)

középső fia anyjához, Borsodivánkára. *„Voltam Pesten, Kazincbarcikán, Pakson, Százhalombattán.”* – mesélte. A hajdani Dózsa-telep házai mára részben az enyészeté, részben az önkényes foglalóké, vagy épp vásárlóké lett. Ficzerénéék ottani házát éppen egy volt kitelepített munkanélkülivé vált unokája és élettársa vette meg. *„Emberfeletti, ahogy kinéz az a lakás meg a porta.”* – mondja szomorúan (I2). Az új tulajdonos unoka és élettársa – mint olyan sokan a faluban – keményen isznak. (Néhány közmunkással, akik a Pszichiátriai Otthon kertjében látott ottani lakókkal békés egyetértésben a kocsmá udvarán iszogattak, mi is találkoztunk.)

Házak, porták a volt Dózsa-telepen, 2016.

A faluban ma lényegében két nagyobb munkáltató található: az önkormányzat látja el munkával a falu közmunkásait, és a falu szélén működik egy új vállalkozás: egy 111 főt foglalkoztató ipari üzem. Tulajdonosa Hajas Bertalan unokája. A faluban ő az egyetlen nagyvállalkozó, a családban, unokatestvérei között több is van. De az ő családjuk sem csak a szerencse kedveltje: egyik, táborát is megjárt nagybátyjáról így mesélt a család: *„ő tönkrement. Öngyilkos lett. A feleségén is múlt. Elkezdtek inni. Ott már a család bomlott meg.”* A borsodivánkai nagy vállalkozás már a nyolcvanas években megalapozódott. Az akkor ipari szakmunkásként dolgozó unoka így mesélt erről: *„gépgyárban dolgoztam, a megyében. És ott már ment a VGMK, GMK, mindig. Itthon építettünk is egy műhelyt, itt is ment a munka, rendszerváltozás előtt. Tsz melléküzemágban, amit csak lehetett, azt mindent csináltuk. Meg főliáztunk itthon, meg minden. Rengeteg mindent csináltunk.”* Az idős Hajas Bertalan 1993-as halálával megüresedő egykori házában indult be a család első vállalkozása: a szocialista hiánygazdaság továbbéléséből kínálkozott ott egy péküzem létrehozása. *„Ez csak úgy indult be, hogy itthon (...) fel kellett írni a kenyeret. Fel kellett írni a boltban, hogy kinek kell kenyér... annyira nem volt kenyér. A kilencvenes években. Csinálok egy pékséget, az a legegyszerűbb.”* – mesélte a magától értetődő indulást. És ilyen magától értetődő módon fejlődött ki a volt VGMK-munkatársakkal az új ipari üzem Borsodivánkán, a volt tsz-központ megvásárolt területén. A foglalkoztatottak azonban inkább a környékről kerülnek ki *„Tiszadorogmától Bogácsig”* (I4). *„Csak aki itt dolgozik, közmunkás, nem veszik fel egyet se, mert mind iszik.”* – magyarázza Ficzere Ignác unokája. Ő ugyan dolgozott az üzemben, de betegsége miatt jó pár éve leszázalékolták (I2).

Borsodivánka, 2016.

Péküzem Hajas Bertalan volt házában.

Ipari vállalkozás a volt tsz-központ helyén.

A ma is népes Hajas-család történetében egyébként számos egyéb, a társadalomstatistikai elemzéseket is „visszaigazoló” momentumot találhatunk. A legifjabb nemzedékben már van olyan Hajas-dédunoka, aki – napjainkban – már nem tud belépni a sikeres vállalkozó nagybácsik sorába. Jobb megélhetés és sikeres családalapítás reményében egy másik előd, a száz évvel korábban Amerikába indult Antal-ükapa nyomdokaiba lépve, külföldön keres munkát magának. De már nem kell a nagy vízen átkelnie: elég a szomszédos, szerencsésebb utóbbi 65 évet átélte Ausztriába átutaznia (I3).

Tiszabábolna

ma vonzó kis üdülőfaló, sok új, vagy felújított lakóházzal, melyeket már főként a környékről, de még külföldről is betelepülők használnak. Az épített környezet fejlődéséről és a népesség fogyásáról szóló adatok olvashatók a község honlapján. Míg pl. 1949-ben 242 házban 1369 lakos élt, 2010-ben már 332 házat birtokolt az akkor 402 fős lakosság.²³ A régiekről a csecsemőként Árkusra került Bessenyei Jenő, a háza elé mutatva azt mondta: „*Hát ez a temető, ott vannak. Ott van mindenki. (...) Amikor még gyerek voltam, itten focipálya volt. Végig üres volt. Akácos volt, focipálya volt. Amott volt a temető csak.*” – mutatta a sírkert már távoli messziségbe eső végét (I1).

Tiszabábolna, üdülőfaló, 2016.

Tiszabábolna, temető, 2016.

Ő ma már nyugdíjas. Mint olyan sok árkusi gyerek, ő is, nővérei is tanultak, egyikük szakmunkás is lett. A lányok elköltöztek, férjhez mentek. Jenő az építőiparban dolgozott. „*Hát, nekem korengedéllyel volt jogosítványom.*” – mesélte büszkén. Főként építkezéseken dolgozott, munkásszállón lakott, volt, hogy céges busszal vitték őket a munkahelyre. Aztán meg is nősült, el is vált. „*Hát, az az igazság, hogy apósom csatornaőr volt sokáig, odaki a tanyán, oszt mink laktuk az épületet. Hát, aztán, mint gyöttek hazafele, hát nem egyeztünk. Oszt otthagytam. Oszt hazagyöttem ide. Mer az apósomék visszamentek abba az épületbe.* 14

²³ <http://www.tiszababolna.hu/?module=news&action=show&nid=59960#MIDDLE> (Utolsó letöltés: 2017. április 6.)

évig voltunk együtt.” – mesélt házasságáról. A rendszerváltást még édesanyja is megérte, a család még kárpótlási jegyet is kapott. *„300 ezer forint volt az enyém, talán még 100 ezer forintot se kaptam. Mer azt mondta anyám, ne adjuk el, ne adjuk. Hátha majd. (...) Mondtam anyámnak, adjuk el. Ne adjuk el, anyám mondta. Ne, fiam, hadd maradjon meg, hadd maradjon meg. Addig maradt, hogy sz...-t se ért. Sokáig megvolt nekünk. Itt volt a Rozié, Nórié. Volt itt annyi kárpótlási izé, hogy! Sokan meg akkor licitáltak. Azt kellett volna, az istenit! Elköltöni, vagy valami. De ki merete ezt? Vagy honnan tudtuk vóna? Nem világosított fel senki.*” Ma fia is ott él, a falu legnagyobb munkáltatójánál, a tsz-ben dolgozik (11).

Mert a tsz Tiszabábolnán megmaradt. A cégadatok szerint: alapítás dátuma: 1949.08.09. Elnöke annak a Lakatos Pálnak az Árkuson született unokája, aki – az internálási véghatározat szerint – *„Részese volt a tiszabábolnai TSZCS ellenes tüntetés előkészítésében”* (D3, 53). Lakatos Elek is elment a faluból, lakatosnak tanult, és hivatásos gépkocsivezető lett. A nyolcvanas években nagy lehetőség elé került: *„Engem éppen akkor küldtek Orenburgba, mert épült a gázvezeték.”* Végül is, két ok miatt sem került ki. Kiderült ugyanis, hogy a kikerülés feltétele a KISz-tagság, amit ő sosem vállalt. Bár utólag befizethette volna a tagdíjat, nem volt kedve hozzá. *„Mert én mindig ilyen felfogású voltam, én mindig azt szerettem, ha a magam ura voltam. Magamnak parancsoljak.”* Másrészt viszont éppen akkoriban édesapja is nagybeteg lett, édesanyja hazahívta. Így a bábolnai tsz-be került, gépkocsivezetőnek. A tsz-elnökségbe a rendszerváltás után néhány évvel csöppent be. *„Elment az akkori főnökség, volt itt egy nagygazdaság, mikor tönkre akart menni, engem fölkértek, hogy segítsek rajtuk.”* – meséli. A cseppet sem szokványos történet bonyolult szálait nehéz kibogozni. Az biztos, hogy Lakatos Pál unokája nem nézte jó szívvel, hogy a megroggyant tsz-t fillérékért kiprivatizálják. Nagy adóssággal, szétszéledt tagsággal megtartotta, ami megtartható volt, és pénz után nézett. Többnyire a „szürke zónában” találta meg (az üdülőfaluk telkei iránt érdeklődő, zsebszerződéses osztrákoknál tsz-tagokkal végzett fekete munkák, árfolyamok közti lavírozás, hozomra szóló megállapodások). Jó kapcsolatai, megbízhatósága, szavahihetősége, és – nem utolsósorban – eltökéltsége, optimizmusa révén sikerült felfejleszteni a szövetkezetet. Az adódó lehetőségeket (pályázatok, hitelek) kihasználva, nehéz 5-6 éven át küzdött a megmaradásért, majd a növekedésért. *„Úgy kezdtem magamhoz jönni, onnantól kezdve, mikor volt egy kis pénzem, visszaforgattam gépekbe, most már van 5-600-as gépparkom. Tehát, ami volt már fölösleges pénzem, mert mindig volt aranytartalékom, a mai napig van, ahhoz nem nyúltam. És ami maradt, láttam, na, most van 20 millióm, és akkor abból gépeket vásároltam. Tehát mindig azt a pénzt én visszaforgattam. Ja, meg emeltem az embereknek a bérüket. Most 31 emberem van.”* – mesélte (15). Gyermekei is a tsz vezetőségében dolgoznak, a családok – népes unokasereggel – egymás mellett élnek a faluban, ahol a barátságos és vidám nagy közös udvar kicsit gépállomásként, kicsit játszótérként is szolgál. A nagycsalád tájba illeszkedő, modern technikákkal felszerelt együtt élő háztartásait és tulajdonosait mértéktartó, minőségi fogyasztás, vidámság és nyitottság jellemzi.

Ároktő

a három falu közül a legnépesebb ma. Már kinézésre is kissé más, mint a másik kettő: az előbbieket uraló csend, kevés mozgás helyett itt minduntalan sürgő-forgó emberekbe botlunk, népes családok ülnek az út szélén, kíváncsiskodnak. Cigány-faluba érkeztünk. A település honlapján – ma már nem található, 2016 nyarán még olvasható – bejegyzés szerint: *„Lakóinak száma 1296 fő, melyből közel 40%-a cigány kisebbséghez tartozik, a munkaképes lakosok közel 75%-a munkanélkülinek mondható.”* A település neve a bűnügyi rovatokból

ismert, a HVG például többször is foglalkozott „az ároktői banda” ügyével.²⁴ A budapesti peremkerületekben, illetve vidéki településeken „öregezõ” banda eseteirõl nem beszélnek a faluban megszólítottak, de a régi és új kultúra együttélésének feszültségei lépten-nyomon érezhetõek. A 65 évvel ezelõtti eset érintettjeinek házai már (ha még megvannak) régen elhagyottak, egyre inkább belesimulnak a természetbe, az újonnan épülõk meg már új ízlést tükröznek.

Régi házak Ároktõn, 2016.

Új házak Ároktõn, 2016.

A 65 évvel ezelõtti ároktõi családokból már csak Szeli Ferenc idõs fia és Nagy Gerzson menyje él a faluban. Szabadulás után sokan még visszaköltöztek (emlékezzünk az idõs Szeli Ferenc fiatal ikerlányainak eufórikus haza-szaladására!), de szép lassan mindenki elköltözött a faluból. És üdülöterület sem lett a szép Tisza-parti faluból. A valamikori sorstársak életét is csak addig követték a ma még ott maradottak, amíg valaki közülük a faluban élt. Szeli Ferenc ma már egykori unokatestvérérõl, az Árkust is megjárt Fekete Gézánról sem tudja, él-e, hal-e. Csak arra emlékszik, hogy a szomszédos, túlparti Tiszacsegén telepedtek le (17).

Fekete Géza és felesége, Szeli Aranka már nem él, de fiukat, ifj. Fekete Gézát még megtaláltuk a túlparton. Kisüzemének udvarán találkoztunk vele, alkalmazottai éppen akkor fordultak be munkagépeikkel a telepre. Szülei történetérõl se ideje, se kedve nem volt beszélgetni. Ő már a szabadulásuk után született, õt már nem nagyon avatták be múltjukba. Tudott róla, de nem foglalkozott vele. Szülei mindig tanulásra bíztatták, tanult is, agrármérnök lett. És – megfelelõ idõben – sikeres vállalkozó.

²⁴ Lásd pl. http://hvg.hu/itthon/20140919_Oktoberben_dontenek_az_aroctoi_bandarol (Utolsó letöltés: 2017. április 6.)

Tiszacsege, Tisza-part, 2016.

Terepbejárásunk benyomásait

a társadalomstatistikai elemzésekhez visszacsatolva, legalább két helyszínünkön úgy tűnik, hogy a rendszerváltozás után valóban többen kerültek a Kádár-korszak végi státusuknál alacsonyabb pozícióba (váltak munkanélkülivé, lettek „alkalmazhatatlanok”), mint ahányukat látványos magasságba repített a változás lehetősége, valamint képességeik, adottságaik és körülményeik, amelyek révén a lehetőségeket meg tudták ragadni. Az is valószínű, hogy a leginkább leszakadók és a szerényen megkapaszkodók közti távolság jóval kisebb, mint a vagyonos elitbe kerülők és a középrétegek között. Tiszabábolna, az üdülőfalú esetében viszont nehéz a falu társadalmi rétegződéséről benyomást szerezni, hiszen – még a statisztikákból is kiolvashatóan – *maga a település* jutott előrébb: üdülőfaluként képessé vált más vidékek szerény vagy kevésbé szerény megtakarításait bevonni, s ma összességében egy konszolidált, sőt épülő-gazdagodó hely képét mutatja. Igaz, közben 65 év alatt elvesztette lakosságának több mint kétharmadát, és az is igaz, hogy jelenlegi lakosságának nagyjából a fele az üdülőfaluba betelepülőkből áll.

Benyomásaink alapján talán a rendszerváltozás „nyerteseinek” portréjához is hozzá tudunk tenni néhány új szempontot. Látható, hogy a hosszú Kádár-korszak leginkább romboló társadalmi jelenségeit kellett elkerülni ahhoz, hogy az újrakezdés sikeres legyen: a családok széthullását, a teljesítmény-visszatartásra csábító munkahelyi biztonság megszokását, az alkoholizmusba menekülést, a jövőbe és önmagukba vetett hit, bizalom és remény elvesztését. És persze, szerencse is kellett mindehhez, és a nagyobb szerencsétlenségek, személyes tragédiák elkerülése, elviselése.

Nehezebb lenne válaszolni arra a kérdésre, hogy az új vállalkozói réteg kialakulása felfogható-e a „kályhához való visszatérésként” (lásd Szelényi Iván említett tanulmányát), beszélhetünk-e valamiféle folytonosságról, kis (?) kitérő utáni organikus fejlődésről. Az biztos, hogy két településen ma az egykor meghurcolt osztályellenség utódai a leggazdagabb vállalkozók, és nem egy ilyen sikeres utód él ma másutt is az országban, vagy éppen külföldön. De az is igaz, hogy ma a legeleesebbek, vagy éppen a nagyon szerény életlehetőségek között élő társadalmi csoportokban is sok olyan személy található, akiknek elődjai a 65 évvel ezelőtt kiiktatásra szánt csoportokba kerültek. Ha az elődök (a nagyapák, apák háborút, háborúkat, meghurcoltatásokat átéltek nemzedékei) többségének életével szembesítjük a mai „vesztesek” helyzetét, nem nehéz belátnunk, hogy nemcsak az egykori – a maiaknál sokkal szerényebb – vagyonosok veszték el, de sokkal láthatóbb módon azok a nem materiális javak is, amelyek az elődök előrejutási, fennmaradási törekvéseiben, akaratukban, elszántságaikban, hitükben, reményeikben és családi beágyazottságaikban rejtettek.

Összegzés és továbblépési lehetőségek

Tanulmányunk egy, a múltból előkerülő lehetőséget ragadott meg. 1951 nyarán az ÁVH, mikor történelmi feladatát teljesítve 3 falu 31 családjának életébe drasztikusan belenyúlt, szociológiai értelemben egyben egyfajta mintát is vett a falvak társadalmából. A nyilván nem pártatlanul dokumentált anyag gazdag lehetőséget biztosít ma is az újraolvasásra, rekonstrukcióra. Nem tudjuk, mennyire reprezentatív ez a minta szociológiai értelemben, ám az adatok figyelmes olvasása sok új, tovább gondolandó, tovább kutatandó kérdést vet fel a nagyító alá került falusi társadalmak ötvenes évek eleji forradalmi átalakításáról. És persze, újabb feltárások felé is sarkallja az olvasót. Kik voltak, milyen személyes életek állnak az iratokban nagyrészt rejtve maradt, a történeteket helyben levezénylő szereplők mögött? Miközben ma kutatók és laikusok tucatjait időnként fellángoló érdeklődés vezeti a korszak (és „jogutódja”: a Kádár-kor) kevésbé meghatározó szereplői: az ügynökök megismerése felé, érthetetlenül kevés figyelem irányul az állambiztonság tisztjeire, irányítóira. S ha irányul is, jórészt megmarad az ötvenes évek sematikus ellenségképének, a nagy leleplezéseknek leegyszerűsített, részben konstrukciós gondolkörében. A levéltári dokumentumok elérhetősége ma már lehetővé tenné ezeknek az életutaknak az aprólékos feltárását is, személyes adatokkal, fényképekkel, pályállomások bemutatásával dokumentált megismertetését.

Ha a történet egy másik szálának kibontásán is elindultunk volna (az elkobzott javak számba vételezése, felhasználásuk kutatása), a javak forgásával kapcsolatban is sok ismerethez, sok új kérdéshez és feltételezéshez juthattunk volna. Ha a társadalmi traumák, beidegződések és félelmek továbbélést kutatnánk, utána eredhetnénk, milyen máig élő ellenérzések élnek mai magyar családok tömegeiben például „a demokratikus államrend” kifejezéssel kapcsolatban, mennyire rögzültek a családba, magánéletbe behúzódnak biztonságának mintái, milyen zavarok élnek máig a „köztulajdon”, „magántulajdon” fogalmaival kapcsolatban. Pedig ha ma a Rákosi-korszak anekdotikusan, elbagatellizálva, vagy éppen szörnyülködve ismételt sematikus leírásainál többet és többen tudnának a forradalmi átrendezés szereplőiről, mechanizmusairól és konkrét történéseiről, talán kevésbé lennének védtelenek és tudatlanok ma is tovább élő örökségeivel szemben. Legalábbis, több kérdésünk lenne arról, hogyan kerültek át az ötvenes évek állambiztonsági nyelvén „gyilkos”, életeket tönkretévő kliséi (pl. „demokrácia-ellenes”, „jobboldali gondolkodású”, „fasiszta”, „klerikális reakciós”, „pénzéhes”, „gögös és beképzelt”), esetleg kissé átdolgozott „korszerűsített” változatokban a mai köznyelvbe, sőt, hogyan válhatnak ma is diskurzusformáló elemekké. Esetleg többet töprengenénk arról, hogy vajon ezek-e azok a fogalmak, amelyekkel társadalmi csoportok viselkedését, beágyazottságát, gondolkodását ma leginkább le lehet írni.

A falvak és az egykor meghurcolt néhány család 65 évvel későbbi felkeresése során nyert benyomásaink is inkább kérdések, feltételezések megfogalmazására szolgálnak. De a rendelkezésre álló adatok bősége és (még) elérhetősége további kutatások számára is lehetőséget jelenthet olyan, a nagy rendszerváltozásokon átívelő (longitudinális) vizsgálatok megszervezésére, amelyek a változások mikrotörténeti feltárásával a Rákosi-korszak máig sok tekintetben meghatározónak tűnő társadalomkísérlete és annak következményei differenciáltabb leírásához és megértéséhez vezethet.

Az 1950-1953 között Hortobágy és Nagykovács területén létesített 12 zárt kényszermunkatábor és lakóinak sorsát több éve kutatva, egy valamivel nagyobb „mintát” is regisztrálunk: formálódik egy nagyjából az ország több mint félezer településén (főként az egykori déli és nyugati határsávban) élt, 2300-2500, többségében vidéki deportált családra,

8500 körüli személyre vonatkozó adattár. Alapítványunk²⁵ eddigi és még tervezett publikációi mellett, remélhetőleg, ez az adattár is a téma – az utóbbi hat-hét évtized magyarországi társadalomtörténete, társadalmi átalakulásai – iránt érdeklődő kutatók használatába kerülhet. Jelen tanulmányunkat egy lehetséges felhasználási kísérletnek szántuk.

Nagy Mária

Hivatkozott források

Publikációk

Bakos Tibor, Vitéz (1999) Visszaemlékezések. A hortobágyi Árkus-tanya deportálttábor, 1950/53. In: Kövér István (szerk.) *Diktatúra Vas megyében. 1945-1956*. Szombathely. I. rész. 421-463.

Bálint László (2014) *A kommunista párt öklei. Államvédelmi és állambiztonsági tisztek Szegeden és Csongrád megyében 1944-1990*. Budapest, Kárpátia Stúdió.

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó (2009) Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő* 2009/1.

http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi.pdf

Füzes Miklós (2002) *Kitaszítottak II. Dokumentumok a hortobágyi zárt munkatáborokról 1950-1960*. Budapest, Alterra.

Izsák Lajos (1993) Többpártrendszerből – egypártrendszer. *História* 1993. 7. sz.

<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-07/ch13.html>

Kolosi Tamás – Fábrián Zoltán (2016) Vagyoneeloszlás Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (Szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest, TÁRKI. 98-112.

Kolosi Tamás – Keller Tamás (2010) Kikristályosodó társadalomszerkezet. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.) *Társadalmi Riport 2010*. TÁRKI, Budapest. 105-130.

Kolosi Tamás – Róbert Péter (2004) A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich Tamás (Szerk.) *Társadalmi Riport 2004*. Budapest, TÁRKI. (Elektronikus verzió, készült 2016-ban.)

Kolosi Tamás – Szelényi Iván (2010) *Hogyan legyünk milliárdosok? A neoliberális etika és a posztkommunista kapitalizmus szelleme*. Budapest: Corvina Kiadó.

Kolosi Tamás – Tóth István György – Keller Tamás (2008) Nyertesek és vesztesek: intragenerációs mobilitás a rendszerváltás évtizedeiben. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.) *Újratervezés. Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben*. TÁRKI.

Rákosi Mátyás (1997) *Visszaemlékezések 1940-1956*. 2. k. Szerk.: Feitl István – Gellériné Lázár Márta – Sipos T. Levente. Budapest, Napvilág Kiadó.

Saad József (2012) Hortobágyi társadalomkísérlet. A koncepció és következményei. *Kommentár* 2012/1. 41-59.

Saad József (2015) (szerk.) *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóik nyomában*. Budapest, Argumentum Kiadó.

Schultz Lászlóné Dezső Márta, Kovács Miklósné Papp Erzsébet, Varga Albert (2006) Árkus-tanya. In: Hantó Zsuzsa (Szerk.): *Kitaszítottak III. Családok munkatáborokban (I.)*. Magyar Ház, 155-206.

Szelényi Iván (1992) *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Manchin Róbert, Juhász Pál, Magyar Bálint és Bill Martin közreműködésével. Ford. Atkári János. Budapest, Akadémiai Kiadó.

²⁵ Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvány (www.telepesek.hu)

Tóth István György (2016) Középosztály(ok) Magyarországon és Európában. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (Szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest, TÁRKI. 75-97.
T. Varga György (2002) Adalékok a rabmunkáltatás történetéhez, 1949-1953. In: *Trezor 2. A Történelmi Hivatal Évkönyve 2000-2001*. 159-175. o.
Varga Albert (2005) *Rab voltam Hortobágyon. Árkustanya*. Timp Kiadó, Budapest.

D: dokumentumok (levéltári források, családi és egyéb dokumentumok)

D1: ÁBTL 3.1.9. V-46-983. Vizsgálati dosszié Nagy Lajos tsai ügyében.
D2: ÁBTL 3.1.9. V-46-983/a. Vizsgálati dosszié Nagy Lajos tsai ügyében. (Az ároktői elhurcolt családfelek rabfotói is ebből a forrásból származnak.)
D3: ÁBTL 3.1.9. V-46-982. Vizsgálati dosszié Dobec József és 2 társa ügyében. (A tiszabábolnai elhurcolt családfelek rabfotói is ebből a forrásból származnak.)
D4: ÁBTL 3.1.9. V-46963. Vizsgálati dosszié Olasz József tsai. (A borsodivánkai elhurcolt családfelek rabfotói is ebből a forrásból származnak.)
D5: Gutai Sándorné sz. Szeli Erzsébet (1989) Hortobágyi emlékeim. Ároktő. Kézirat.
D6: Hajas Bertalan (2003) Visszaemlékezés az 50-es évek politikai üldöztetéseiről. Nyékládháza. Kézirat.

I: Interjúk (a Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvány gyűjteményében)

I1: Interjú Bessenyei Jenővel. Tiszabábolna, 2016. augusztus 3. Készítette: Nagy Mária, Saád József.
I2: Interjú Özv. Ficzer Józsefnével és Ficzer Józseffel. Borsodivánka, 2016. augusztus 3. Készítette: Nagy Mária, Saád József.
I3: Interjú Hajas Lajossal és feleségével. Budapest, 2016. november 18. Készítette: Nagy Mária.
I4: Interjú Kiss Antallal és családjával. Borsodivánka, 2016. augusztus 3. Készítette: Nagy Mária, Saád József.
I5: Interjú Lakatos Elekkel. Tiszabábolna, 2016. augusztus 3. Készítette: Nagy Mária, Saád József.
I6: Interjú Nagy Eleménnel. Ároktő, 2016. szeptember 23. Készítette: Nagy Mária, Saád József.
I7: Interjú Szeli Ferencsel és feleségével. Ároktő, 2016. szeptember 23. Készítette: Nagy Mária, Saád József.

MELLÉKLET

Az 1951 júliusában „Ároktő, Tiszabábolna, Borsodivánka községekben történt tömegmegmozdulásokban” érintett személyek és családjaik

Családfő neve (Adatok az ávéhás környezettanulmányokból)	1951 júliusában az ÁVH Miskolci Osztályán	Bírósági ítélet nélkül a Kistarcsai internálótáborba (Részlet az internálási véghatározatból.)	ÁVH Miskolci Osztályáról Budapestre, az Államügyészre	Budapesti Megyei Bíróság ítélete (1951. december 11.)	Család Árkus- tanyára (Hortobágy) 1951. augusztus 2.	Egyéb (a családból hány személyt érintett)
Ároktő						
Bálint Mátyás (1902) <i>Nevezett középparaszt családból származik. (...) mint jobboldali Szoc. Dem. ismeretes (...) A fogságból hazajövele után a kolhozokat igyekezett a dolgozók előtt lejáratni (...) A népi demokráciát gyűlölte, klerikális</i> (D1, 156)	Július 29-én (D1, 4-16)	október 2. (D1, 203) <i>kulák (...) Nevezett Ároktőn Vass Gyuláné korcsmájában rendszer ellenes és TSZCS ellenes kijelentést tett. Az Ároktőn történt tagosítás ellenes tüntetés egyik előidézője volt, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt.</i> (D1, 216)			Bálint Mátyásné sz. Tóth Anna (1903) háztartásbeli és gyermekei: Zoltán (1927) földműves és Piroska (1934).	(4 fő)
Bihari János (1902) <i>rk. pap (...) baráti körében a Pócspetri gyilkosságot cáfolta, (...) és azt mondta, hogy azt csak az újság koholmányozza. Klerikális befolyás alatt tartotta a falut. A fiatal lányokat Mária lányoknak állította be (...) Köztisztületben tartatta magát.</i> (D1, 160-161)	Július 29-én (D1, 4-16), de Mádai volt jegyző „ügyében” már ott lehetett korábban (D1, 200)	október hó 18-án (D1, 205) <i>Nevezett az Ároktőn lezajlott tagosítás ellenes tüntetés egyik előidézője volt. Részt vett Vassné kocsmahelyiségében egy tagosítás ellenes megbeszélésen, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt.</i> (D1, 215)			Özv. Bihari Jánosné sz. Lengyel Karolina (1878). Fekete Győző (1924) földműves és felesége sz. Bihari Veronika (1924) (Bihari János húga), valamint gyermekük: Éva (1949).	Ö. BJ-né meghalt a táborban 1951.10.03-án. A táborban született Mária lányuk 1951.09.4-én. Évát 1951.09.12-én hazaszállították. (6 fő)
Cs. Nagy Lajos (1900) <i>Feleségének bátyja csendőr volt,</i>	Július 29-én (D1, 4-16)	október 2. (D1, 203) <i>Nevezett a felszabadulás</i>			Cs. Nagy Lajosné sz. Molnár Anna	(4 fő)

<p>aki Amerikában van kint jelenleg (...) angol hadifogságban volt (...) Nevezett, mint csendőr főőrm. jelenleg is klerikális beállítottságú” (D1, 157)</p>		<p>előtt, mint csendőr főőrzsofőrmester teljesített szolgálatot. Részes volt az ároktői TSzCs ellenes fasiszta tüntetés előidézésének, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt. (D1, 210)</p>			<p>(1910) háztartásbeli és gyermekei: Béla (1936) és Lajos (1941).</p>	
<p>Fekete Géza (1924) Szeli Kálmán veje A múltban segédjegyző volt (...) népellenes cselekményeiért és jobboldali demagóg magatartásáért a pártból kizárták (...) az Ároktő elit társasággal tartott fenn kapcsolatot, akiket jelenleg az ÁVH őrizetbe vett. Templomba rendszeresen eljárt (...) Nem hisz a népi demokrácia fennállásában (D1, 162-163)</p>	<p>Július 29-én (D1, 4-16)</p>	<p>október 2. (D1, 203) volt könyvelő (...) Nevezett, mint községi tisztviselő népellenes magatartást tanúsított. Az Ároktőn lezajlott tsz. tagosítás ellenes tüntetés egyik szervezője volt. Ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt. (D1, 214)</p>			<p>Fekete Gézáné sz. Szeli Aranka (1929). Szeli Kálmán lánya.</p>	<p>(2 fő)</p>
<p>Joó Mihály (1906) Kisparaszt (...) A bátyja csendőr alhdgy volt. Ő a bátyja befolyása alatt állt. (...) a TSZCS. ellen agitált (...) A tömeget a befolyása alatt tartotta. Egyébként befolyásolható ember. Állítólag amerikai rokona van. (D1, 169)</p>	<p>Július 29-én (D1, 4-16)</p>		<p>október 18. (D1, 204)</p>	<p>1 év és 6 hónap börtön (D2, 218)</p>		<p>Családját: feleségét és két gyermekét (D1, 146-148) nem deportálták. (1 fő)</p>
<p>Kiss Gyula (1911) kisparaszt (...) A múltban a Szoc. Dem. pártnak volt a tagja. 1945-ben tagja lett az MKP-nak, a földreform során tagja volt a földosztó bizottságnak. (...) 1947-ben az MKP-ból szélső jobboldali magatartásáért kizárták (...) Fenyegető magatartásával a tömeg hangulatát élesítette.” (D1,</p>	<p>Július 29-én (D1, 4-16)</p>		<p>október 18. (D1, 204)</p>	<p>2 év börtön (D2, 218)</p>		<p>Családját: feleségét és 13 éves fiát (D1, 184-185) nem deportálták. (1 fő)</p>

168)						
Koncz Mihály (1908) <i>Gátőr (...) A múltban kubikos volt. (...) A múltban szélső jobboldali magatartást tanúsított. (...) A múltban a rendszert hűségesen kiszolgált. (...) Baráti kapcsolatai csak kizárólag az Ároktői intelligenciával tartott fenn, pl. Máдай jegyzővel (...) Felszabadulás után 3 kh. földet vett 5 tehene volt, saját bikája 1950-ig. (D1, 170-171)</i>	Július 29-én (D1, 4-16)	október hó 18-án (D1, 205) <i>Nevezett az Ároktőn lezajlott tagosítás ellenes tüntetés egyik előidézője. Szolgálati munkája közben telefonon terjesztette az ároktői és tiszababólnai tüntetés eseményeit, mellyel hozzájárult az ellenséges hangú tüntetés fokozásához. Ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt. (D1, 212)</i>				Családját: feleségét és két gyermekét (D1, 198-199) nem deportálták. (1 fő)
Kovács Lajos (1919) <i>1943-ban csendőrségnél, mint szakaszvezető teljesített szolgálatot. (...) Nevezett klerikális beállítottságú, reakció híve. (D1, 159)</i>	Július 29-én (D1, 4-16)	október 2. (D1, 203) <i>Nevezett a felszabadulás előtt, mint csendőr tizedes teljesített szolgálatot. Részes volt az ároktői TSZCS ellenes fasiszta tüntetés előidézésének, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt. (D1, 213)</i>				Özvegy édesanyját, akivel „együtt él közös háztartásban” (D1, 159) nem deportálták. (1 fő)
Máдай Ferenc , volt jegyző, majd tanácsstikár	„Ügye” volt a miskolci ÁVH-n (D1, 200)				Özv. Kulyasa Andrásné (1887). Máдай Ferencné sz. Kulyasa Ilona (1909) és gyermekei: Ilona (1934), Ferenc (1936), István (1942) és László (1948).	Lászlót 1951.10.07-én hazaszállították. (7 fő)
Mihály Dániel (1886) <i>Apámnak 160 hold földje volt (...) 6 elemi iskolát végeztem (...)</i>	Július 29-én (D1, 4-16)	október 2. (D1, 203) <i>kulák (...)</i> Az Ároktőn lefolyt tagosítás ellenes			Mihály Dánielné sz. Oláh Eszter (1894)	(2 fő)

<p>1911-ben megnősültem, egy 50 holdas gazda leányát vettem feleségül. (...) 1926-ban meghalt apám, akkor kaptam 70 hold földet, és magam kezdtem gazdálkodni.” (...) 1949-ben Ároktón a Földműves Szövetkezetnek leadtam 20 hold legelőt. 1950-ben szintén leadtam 14 holdat a tiszadorogmai tszcs-nek és 21 holdat a tiszakeszi Állami Gazdaságnak. A megmaradt 15 holdban gazdálkodtam mostanáig. (...) Egy fiam volt, aki a háborúban meghalt. (...) A MÉP-nek voltam tagja, de ott funkcióm nem volt. A felszabadulás után a FKGP-ba léptem be. (Kihallgatási jegyzőkönyvből – D1,</p>		<p>tüntetésen részt vett és a tüntetés résztvevőit a tagosítás ellen bujtogatta, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt. (D1, 211)</p>				
<p>Nagy Gerzson (1906) Középparaszt származású. A múltban szélsőjobboldali magatartást tanúsított, részt vett a délvidéki bevonulásban és az erdélyi visszafoglalásban. (...) Legjobb barátságban volt Máдай községi jegyzővel (...) Pártunkkal szembehelyezkedő és lenéző magatartást tanúsító (...) kizárólag szélső jobboldali beállítottságú egyénnel barátkozott. (D1, 172-173)</p>	<p>Július 29-én nincs említve</p>		<p>október 18. (D1, 204)</p>	<p>4 év börtön (D2, 218) egyrendbeli folytatólagosan elkövetett, a demokratikus államrend ellen gyűlöletre izgatás és löszerejtegetés büntette miatt. (Részlet alapnyilvántartásba vételi határozatból, Debrecen, 1965. január 25.) (D2, 335)</p>	<p>Nagy Julianna (1866). Nagy Gerzsonné sz. Hallgató Jolán (1910), valamint gyermekei: Elemér (1929) földműves és Rózsa (1946).</p>	<p>Nagy Julianna meghalt 1951.08.03-án. Rózsát 1951.10.20-án hazaszállították. (5 fő)</p>
<p>Nagy Gyula (1912) kisparaszt (hadifogság) Hazatérése után szovjetellenes propagandát terjesztett (...) 1951 tavaszán a TSZCS szervezése ellen agitált és a tagosítás ellen lázította</p>	<p>Július 29-én (D1, 4-16)</p>	<p>október 2. (D1, 203) volt horthysta őrmester (...) Nevezett fogságból hazajövele után becsmérelte a Szovjetuniót több kijelentésében.</p>				<p>Héthónapos állapotos feleségét, bár kitelepítési határozat született, nem deportálták. (1 fő)</p>

tömeget. (D1, 158)		Ároktón történt tagosítás elleni tüntetésen részt vett, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt. (D1, 209)				
Szeli Ferenc (1901) Szeli Kálmán bátyja. <i>Nevezett kulák származású. Múltban a MÉP tagja volt (...) a független kisgazda párt jobboldalához tartozik. A múltban leventeoktató volt. (...) A földreformot ellenezte, és mindig szembehelyezkedett a rendszerrel. (...) Párttagokkal nem barátkozott, azokat lenézte. (D1, 164-165)</i>	Július 29-én (D1, 4-16)		október 18. (D1, 204)	1 év börtön (D2, 218)	Szeli Magdolna (1870). Szeli Ferencné sz. Nagy Pál Jolán (1907), valamint gyermekei: Jenő (1932), Erzsébet és Jolán (1937).	Szeli Magdolna meghalt 1952.03.06-án. Szeli Ferencet a börtönből először a kónyai táborba vitték, majd onnan 1953-ban átvitték Árkusra, a család után. (6 fő)
Szeli Kálmán (1905) Szeli Ferenc öccse, Fekete Géza apósa <i>A község előtt azzal védekezett, hogy ő nem írhatja alá a tagosítási kérelmet, mert őt a tagok megverik. (...) Veje, Fekete Géza a múltban jegyzőgyakornok volt (...) demokrácia-ellenes, a párttagokkal szemben gyűlölködő magatartást tanúsított. (D1, 166-167)</i>	Július 29-én (D1, 4-16)		október 18. (D1, 204)	3 év és 6 hónap börtön (D2, 218) <i>(...) népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás büntette miatt (D2, 336)</i>	Simon Sándor (1880). Szeli Kálmánné sz. Simon Antónia (1909), valamint fia, ifj. Szeli Kálmán (1932) földműves.	(4 fő)
					Schmidt (Schmied) Pál (1902) gépész és felesége (1905) háztartásbeli.	<i>Az ügyvel kapcsolatban újonnan felmerült személyek (D3,3-5) (2 fő)</i>
					Id. Szikszai Sándor (1878) és felesége sz. Falucskai Julianna (1880) eltartott. Ifj. Szikszai Sándor (1899) és	<i>Az ügyvel kapcsolatban újonnan felmerült személyek (D3,3-5) Id. Szikszai Sándor meghalt: 1951.08.13-án.</i>

					felesége (1904).	(4 fő)
					Id. Varga Lajos (1874) és felesége (1892), valamint felnőtt fiuk: ifj. Lajos (1911).	Az ügyvel kapcsolatban újonnan felmerült személyek (D3,3-5) Névcseré? Id. Varga Lajos meghalt a táborban 1952.05.13-án. (3 fő)
Borsodivánka						
Bernáth József (1901) <i>A borsodivánkai pap 30 kh földjét bérelte. (...) Saját tulajdonát képező 13 kh. földjét egy cseléddel művelte, ő pedig kupeckedni, feketézni, spekulálni járt. (...) A felszabadulás előtt a Borsodivánkai nyilaskeresztes párt szervezője volt. (...) A felszabadulás után belépett az MKP Borsodivánkai szervezetébe.(...) A pártból 1947 évben kizárták azért, mert rizsfeketés miatt népiügyszéki eljárás indult ellene.(...) (D4, 91-92)</i>			október 18. (D1, 204)	2 év és 6 hónap börtön (D2, 218)	Bernát Józsefné sz. Csató Róza (1912), valamint gyermekei: ifj. József (1933) gimnáziumi tanuló és Mária (1937).	(4 fő)
Csörgő János (1923) <i>(...) Szülei, mint summások dolgoztak a felszabadulás előtt. (...) A felszabadulás után 4-5 hold juttatott földet édesapja. (...) Nevezett (...) a felszabadulás után közvetlen az MKP-nak lett a tagja. Majd az egyesülés után az MDP-nek.(...) 1943-ban vagy 1944 elején a honvédségtől átlépett a csendőrséghez. (...) (D4,</i>		Szeptember 28. (D4, 163) <i>Nevezett a felszabadulás előtt, mint csendőr törzsőrmester teljesített szolgálatot. Részes volt a Borsodivánkán lezajlott TSZCS ellenes fasiszta tüntetés előidézésének, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt.</i>			Csörgő Jánosné sz. Ficzer Margit (1922) háztartásbeli, valamint gyermekei: Csató Edit (1942) és Csörgő János (1951).	Jánost 1951.10.28-án, Csató Editet 1953.03.22-én hazaszállították. (4 fő)

88,89)			október 18. (D1, 204)	1 év börtön (D2, 218)		Családját: feleségét és két felnőtt, családos, illetve özvegy lányát nem deportálták. (1 fő)
Ferenczi Imre (1889) <i>Apjának 4 ½ holdja volt. (...) Arató volt az egri káptalan Tilaj nevű tanyáján. (...) majd, mint tanyagazda dolgozott 1944 végéig. 1940-ben vett 4 ½ hold földet. 45 után Borsodivánkára ment lakni. Felesége is kapott 2 ½ holdat, így 7 holdon gazdálkodott. (...) Párt tagja nem volt (...)</i> (D4, 60-65)			október 18. (D1, 204)	2 év börtön (D2, 218)	Ficzere Ignácné (1902), valamint fia: József (1923).	Ficzere Ignác börtönbüntetése letöltése után Hortobágyra került, előbb Lenintanyára, majd onnan 1953 márciusában átvitték családjához, Árkusra. (3 fő)
Ficzere Ignác (1894) <i>(...) Nevezett a múltban a leventéknél, mint szakasparancsnok volt, egyben segédoktató is. (...) 1944-ben 1 hónapos munkaszolgálatos volt. (...) 6 elemi iskolát végzett, fn. foglalkozású kisparaszt. A múltban 4-5 hold földön gazdálkodott. (...) Kapott egy fizetési állást is, mint gáttör. (...) Nagy Klérus befolyás alatt állt és állanak családjával együtt.</i> (D4, 93-94)					Özv. Ficzere Józsefné (1867). (Hajas Bertalan, egy kihallgatásakor a 8 nyilvántartott borsodivánkai kulák között említi Ficzere Józsefnét. D4, 45-48)	1953.03.28-án meghalt a táborban. (A tábori nyilvántartásban szerepel. Nem tudni, hogy egy családhoz tartozott-e, vagy „saját jogán” volt-e kitelepítve.) (1 fő)
Füzes Pál (1907) <i>(...) 1930-ban bevonult a</i>		Szeptember 28. (D4, 162)	<i>Nevezett a felszabadulás</i>			Nőtlen volt. (1 fő)

<p>csendőrséghez. (...) 43-44 (...) őrsparancsnok képző iskolát végzett, törzsőrmesteri előléptetés. (...) próbacsendőr-képző iskola oktatója lett. (...) Borsodivánkán 3 kh. földjét művelte, az utóbbi időben a község tűzoltóparancsnoka volt, legutóbb pedig, mint gátőr volt alkalmazásban. A felszabadulás után a Hangya szövetkezet ügyvezetője is volt. (...) (D4, 83,84)</p>		<p>előtt, mint csendőr szakaszvezető teljesített szolgálatot. Részt vett a borsodivánkai TSZCS ellenes fasiszta tüntetésben, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt.</p>			
<p>Hajas Bertalan (1905) Foglalkozása: földműves, kulák, cséplőgépe van. Isk. végz. 5 elemi. Apjának 14 kt. szántóföldje volt. (...) Apja földjét örökölte. Egész életében szenvedélyes vagyongyűjtő volt. Földjének megművelését cselédekkel végezte, azonban maga is dolgozott. A cselédekkel nagyon rosszul bánt. (...) Nősült 1930-ban. Feleségének apja 15 évig Amerikában volt. (...) A Felszabadulást követően 1945-ben belépett a FKGP-ba. A pártnak jobbszárnyához tartozott. (...) A múltban a Hangya Igazgatóságának is tagja volt. (...) Úgy maga, mint egész családja klerikális befolyás alatt áll. (...) (D4, 81,82)</p>	<p>Július 27. (Hajas Bertalan kézzel írt önéletrajza, Kistarcsa, 1952. október 10. – D4, 208.)</p>	<p>Szeptember 28. (D4, 161) Nevezett a felszabadulás előtt cselédeket tartott, azokat éhbérért dolgoztatta, és embertelenül bánt velük. Részt vett a borsodivánkai TSZCS ellenes fasiszta tüntetésben, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt.</p>			<p>Özv. Hajas Bertalanné sz. Ficzeré Antónia (1888). Hajas Bertalanné sz. Antal Erzsébet (1914), valamint gyermekei: ifj. Bertalan (1932), Erzsébet (1934), Lajos (1938) és János (1942).</p>
<p>Jakab József (1904) (...) Foglalkozása földműves, saját nevén vagyona nincs, azonban apjának (...) 50 kt. hold földje volt (...) A múltban az apja 12 évig volt községi bíró, 4 alkalommal</p>		<p>Nevezett a felszabadulás előtt cselédjeivel kegyetlenkedett, azokat tettleg bántalmazta. Részese volt a borsodivánkai TSZCS</p>			<p>Özv. Szombati Jánosné (1887) és lánya, Jakab Józsefné (1910).</p> <p>Felnőtt, külön élő lányukat nem deportálták. (3 fő)</p>

választották meg, mint virilistát. (... Ő maga:) 6 elemi. 1936-1939 futurás terményfelvásárló. (...) A felszabadulás után közvetlen megválasztották községi bírónak, 1948-ig. (...) A faluban a Jakab család arról volt híres, hogy az összes kulák közül a legjobban éhezette a cselédjeit (...) Az egész család vallásos, klerikális befolyás alatt áll. (...) Politikai szempontból megbízhatatlan, a rendszernek egy kérelhetetlen ellensége. (...) (D4, 85-87)		ellenes tüntetés előidézésének, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt. (D4, 160)				
Jakab József /sütő) (1919) (...) Fogl. földműves, vagyona 1,5 kat. hold szántóföld és 1/2 rész cséplőgép. Isk.végz. 6 elemi. Kispolgári családból. Apja kocsmáros és cséplőgép tulajdonos volt. (...) 1936-tól keresztanyjánál, Csató Rozálynál nevelkedett testvérével együtt. (...) 1941-1944-ig katonai szolgálatban (folyamőr). (...) A felszabadulás után feketézéssel foglalkozott. (...) 1948-ban motorkerékpárt vett. (...) A felszabadulás után (...) egyik alapító tagja volt a SzDP-nak. (...) Jobboldali magatartása miatt a felülvizsgálat során a pártból ki is zárták. (...) (D4, 95,96)			október 18. (D1, 204)	1 év börtön (D2, 218)	Jakab Józsefné (1926), valamint gyermekei: Éva (1940) és József (1950).	Józsefet 1951.10.25-én, Évát 1951.11.04-én hazaszállították. Jakab József, börtönbüntetése letöltése után, saját akaratából a táborba ment. (4 fő)
Olasz József (1894) (...) Fogl. fm, vagyona 7,5 kt. hold föld. Isk.végz. 6 elemi. Lakik Borsodivánkán. a Proletársoron. Kisparaszt család. (...) Később cipész lett. 1918-1920-ig katona.			október 18. (D1, 204)	3 év börtön (D2, 218)	Olasz Józsefné sz. Szanyi Borbála (1902).	Férjezett lányukat (D4, 104-105) nem deportálták (2 fő)

<p>(...) a Horty hadseregben, mint őrmester teljesített katonai szolgálatot 1934-ig. Hazatérte után leventeoktató. (...) Pk. Magatartása azonban jobboldali, főként MKP ellenes magatartás volt. (...) (...) a tavasz folyamán a községben olyan rémhírt terjesztett, hogy jönnek az Angolok (...) Klerikális befolyás alatt áll. (...) (D4, 104-105)</p>						
<p>Riczkó András (1895) Foglalkozása: fm. 9 kh földje van. (...) Apjának 17 kh földje volt, 1937-ben halt meg. Négyen voltak testvérek. Felesége középparaszt gyermeke. (Ömaga:) 6 elemi. Summás, Négyes községben kisbíró 2 évig. 1915-17 katona, megsebesült, leszerelték. (...) 1918-ban megnősült. Apósával 11-13 holdon dolgozott. 1933-ban a helyi Hangya italmérésnek lett a vezetője. (...) 1939: katona. 1944: leszerelt, visszatért, gazdálkodott. (...) A felszabadulás után FKGP tag. Egy gyermekük volt (1920), a Donnál eltűnt. (D4, 100-101)</p>			október 18. (D1, 204)	1 év és 6 hónap börtön (D2, 218)		Feleségét nem deportálták. (1 fő)
<p>Foglalkozása általános mérnök. (...) Miskolcon dolgozott, mint földmérnök. 1941-ben került először Borsodivánkára (...) itt ismerkedett meg a jelenlegi feleségével, aki tanítónő. 1943-ban feleségül vette. 1943: bevonult. (...) Részt vett a Szovjetunió elleni harcokban. Szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1946-ban tért haza. (...) Amióta Borsodivánkán lakik,</p>					Mirth Rezső (1898) B-listázott mérnök, volt tartalékos katonatiszt és felesége, tanítónő.	Az ügyvel kapcsolatban újonnan felmerült személyek (D3,3-5) Korábban szabadultak a táborból (I3) (2 fő)

<i>semmivel nem foglalkozik (...) Feleségének keresetéből él. Felesége vallásos. Klerikális beállítottságú. (...) Pártnak a felszabadulás után nem volt tagja. (D4, 97)</i>						
Tiszabábolna						
Dobetz József (1899) <i>6 elemi. Kulák család, 20 hold. (...) Pártonkívüli, nős. (...) jelenleg 36-38 hold földje van. 1935-ben kocsmát nyitott, mely 1947-1948-ig meg volt. Gazdaságában a múltban 3 cselédet foglalkoztatott (...) A felszabadulás előtt a helyi MÉP-nek volt a vezetőségi tagja. A tűzoltó testületnek a parancsnoka is ő volt. Ő uralkodott a faluban a rokonságán keresztül. (...) a jelenlegi Tanácselnököt Varga Jánost a felszabadulás előtt az utcán megpofozta, s még ezen kívül utána a csendőrökkel megverette. (...) A felszabadulás után az FKGP-nak volt a tagja. (...) (D3, 23-24)</i>	Július 29-én (D3, 15, 16, 17)	október 2. (D1, 203) <i>Nevezett a tiszabábolnai r.k. papnak eltávolítása után történt megmozdulás felbujtója. Jelen volt a tiszabábolnai tanácsház előtt lezajlott tagosítás ellenes tüntetésén, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt. (D3, 51)</i>			Özv. Dobetz Józsefné (1877 1986). Dobetz Józsefné sz. Gajda Mária (1904) és kisebbik fia: József (1940). Dobetz Elemér (Dobetz József házas fia) (1925) és felesége sz. Demeter Mária (1926), valamint gyermekük: Mária (1950).	Özv. Dobetz Józsefné meghalt: 1952.01.01-én. (4 fő) Máriát 1951.09.21- én hazaszállították. (6 fő)
Lakatos Pál (1899) <i>6 elemi. Középparaszt családból származott (16 hold) (...) 8 holdon gazdálkodott, 1923-ban 10 holdas vitézi telket kapott, amit 1948-ban a III. típusú Tszcs alakulásakor betagosítottak. (...) A felszabadulás előtt erősen kormánypárti volt, a MÉP-nek tagja volt (...) A felszabadulás után az FKGP-nak lett a tagja, melynek a jobboldalához tartozott.</i>	Július 29-én (D3, 15, 16, 17)	október 2. (D1, 203) <i>volt vitéz, kulákfoglalkozású (...) Nevezett a felszabadulás előtt, mint községi eskütt jelen volt a csendőrség házban üldözött baloldali személyek megverésénél. Részese volt a tiszabábolnai Tszcs ellenes tüntetés előkészítésében, ezért</i>			Id. Lakatos Pálné sz. Gál Teréz (1896). Lakatos Elek (1925) és felesége sz. Cs. Tóth Erzsébet (1929), valamint gyermekük: Teréz (1949) és Ilona (1950).	Terézt és Ilonát 1951.09.25-én hazaszállították. A táborban született ifj. Elek (1952). (7 fő)

(...) (D3, 21-22)		államvédelmi szempontból internálása indokolt. (D3, 53)				
R. Besenyei János (1890) 6 elemi. 16 holdas középparaszt családból származik. (...) Az 1914-es háborúban katonai szolgálatot teljesített, s ott megrokkant. Rokkantságáért 1923-ban 1 ½ hold földet is kapott.” (...) 1947-ben rokkantsága felül lett vizsgálva (...) megvonták tőle a rokkant díjat, mert munkaképes és vagyonos ember. Felszabadulás előtt erős kormánypárti volt, a MÉP-nek tagja, valamint Korteszgazda volt. (...) Iskolaszéki tag volt, valamint községi képviselő testületi tag. (...) A felszabadulás után az FKGP-nak lett a tagja, melynek a jobboldalához tartozott (...) (D4, 19-20)	Július 29-én (D3, 15, 16, 17)	október 2. (D1, 203) kulák (...) Nevezett részt vett a Tszababólnán lefolyt TSZCS tagosítás ellenes tüntetésben. Agitált a TSZCS megalakulása ellen és lázított a tagosítás végrehajtása ellen, ezért internálása államvédelmi szempontból indokolt. (D3, 49)			(Rokkant) R. Besenyei Jánosné sz. Molnár Rozália (1894). Id. Besenyei Jenő (1912) és felesége sz. Vályi Mária (1922), valamint gyermekeik: Mária (Nóra) (1949), Róza (1947) és ifj. Jenő (1950).	Rózát és ifj. Jenőt 1951.09.25-én hazaszállították. (7 fő)